

JOGOK PIACA, JOGOK VERSENYE

SZALAI Ákos

egyetemi docens (PPKE JÁK), tudományos munkatárs (MTA TK JTI)

A jogrendszerek, pontosabban az azt alakító jogalkotók, jogalkalmazók versenyben állnak, állhatnak egymással, hiszen a jogalanyok választhatnak, hogy melyik jognak vetik alá magukat. Választhatnak úgy, hogy telephelyet, lakóhelyet választanak. Választhatnak úgy, hogy jogot választanak: szerződéseket vagy házasságot nem feltétlenül a hazai jog szerint kötnek, vállalatot nem a hazai jog szerint alapítanak. A jogrendszerek ezért aztán reagálhatnak egymásra: megpróbálhatnak egyes erőforrásokat, jogügyleteket elvonni egymás elől (vagy éppen próbálhatnak elriasztani másokat). Esetleg megkísérelhetik korlátozni a jogalanyaik elvándorlását: a jogválasztás korlátozásával, a kollíziós joggal, a tőke szabad áramlásának akadályozásával próbálhatják csökkenteni a verseny erejét. Sőt, a jogalkotók figyelhetnek a többi jogrendszerre akkor is, ha a telephelyválasztást, a lakóhelyválasztást, a jogválasztást sikeresen korlátozzák: a jogrendszer hazai támogatottsága, elfogadottsága függhet attól, hogy más jogrendszerekhez képest milyen teljesítményt nyújt. Ugyan a jogrendszerek közötti verseny az irodalomban általában, mint deregulációs licit jelenik meg, de a joggazdaságban megjelenő modellek végeredménye csak bizonyos körülmények fennállása esetén a lefelé tartó licit. Az írás a különböző modelleket mutatja be: azt vizsgálja, hogy különböző feltételek – például különböző kollíziós, jogválasztási szabályok – mellett mennyiben eltérő hatásokat várhatunk a jogversenytől.

A helyi, nemzeti jogok jelentősen eltérnek egymástól. Ennek magyarázatára két nagy – egymást természetesen nem kizáró – magyarázat született: a decentralizációra,

---

* A *Jogrendszerek közötti verseny* című, a PPKE JÁK-on 2015. szeptember 4-én tartott konferencián elhangzott előadás alapján készült tanulmány. (A konferenciához kapcsolódó tanulmányok java részét az IAS 2016/2. számában közöltük – a szerk.) A szöveg sokat fejlődött Burián László, Chronowski Nóra, Gajdusчек György, Horváthy Balázs, Lőrincz Viktor, Papp Mónika, Sulyok Gábor, Tattay Szilárd, Váradi Ágnes korábbi változathoz tett megjegyzései és a Iustum Aequum Salutare anonim lektorának kritikái nyomán. Nekik és 2015. szeptember 4-én a PPKE JÁK-on karán tartott *Jogrendszerek közötti verseny* konferencia résztvevőinek a szerző hálás köszönettel tartozik, de természetesen a szövegben maradt minden hiba a szerző felelőssége.

szubszidiaritásra, az eltérő helyi igényekre hivatkozó elmélet és a jogok közötti verseny modellje.

A *decentralizációs-, szubszidiaritás-elmélet*¹ szerint a jog alkalmazkodik a jogalanyok, a társadalom, gazdaság igényeihez, szükségleteihez, elvárásaihoz. A szubszidiaritásra épülő magyarázat implicit módon abból indul ki, hogy adottak a jog alanyai – ezért vannak igényeik, elvárásaik. A jogoknak csak erre, a saját jogalanyaira kell figyelni, nem a többi jogra reagálni. Ebben a modellben az adott jog fölötti, magasabb szintű (uniós, nemzetközi, stb.) intézmények beavatkozása, szabályozása akkor szükséges, ha az egyik jog hat a másik alanyaira is. Ezen káros hatások megakadályozása érdekében korlátozhatja a magasabb szintű jog az egyes jogok mozgásterét.

A *jogverseny* modellje ezt a jogok közötti eltérést éppen azzal magyarázza, hogy a jogok alanyai nem adottak, hiszen ilyen vagy olyan formában választhatnak a jogok között. Választhatnak azért, mert maguk mobilak: megválaszthatják, hol telepsznek le, hol alapítanak vállalatot, hova telepítenek üzemet. Ez a *telephelyválasztás*. Választhatnak akkor is, ha ugyan nem mobilak, de a jogrendszer megengedi, hogy megválasszák az alkalmazandó jogot: eldönthetik, hogy milyen jog szerint kötnek szerződést, házasságot, peres ügyeiket milyen fórum elé viszik. Ez a *jogválasztás* magyarázata. A versenymodell azt állítja, hogy a jogalkotók, jogalkalmazók reagálnak ezekre a választásokra: ha azt akarják, hogy akár telephelyként, akár alkalmazandó jogként őket válasszák, akkor ‘jobb’, vagyis inkább vonzóbb jogot kell alkotniuk, ‘jobban’ kell azt alkalmazniuk, mint a versenytársaiknak.

Sőt, ilyen verseny elindulhat akkor is, amikor még a jogválasztásra sincs lehetőség: ez az ún. *területi, vagy összehasonlító verseny*. Ehhez elég, ha (i) a jogalkotók, jogalkalmazók számára fontos az, hogy a jogalanyok elégedettek legyenek velük, és (ii) ez az elégedettség függ a jog relatív (más jogrendszerekkel összevetett) minőségétől.

Ennek a jogversenynek a klasszikus leírása a jogi irodalomban általában *spontán harmonizáció*ként jelenik meg.² Ennek legismertebb formája a *deregulációs licit* (race-to-bottom): az egyik jogrendszer azért bontja le az adott erőforrás számára kellemetlen, költséges szabályozókat, mert a másik is így tesz – vagy legalábbis fél attól, hogy előbb-utóbb a másik le fogja azokat bontani, és így vonzóbb lesz nála. Minden jogrendszer az erőforrásnak kedvező szabályozásra törekszik, ezért mindenhol ugyanaz a megoldás alakul ki, vagy legalábbis egymáshoz nagyon hasonló szabályok lesznek. Ugyanakkor ennek a párja is könnyen felismerhető – az ún. *kiutasító verseny* (not-in-my-backyard): a kevésbé vágyott jogalanyokat, erőforrásokat megpróbálhatják úgy távol tartani a jogalkotók, jogalkalmazók, hogy az ő kellemetlenségeiket, költségeiket növelik.

Ezek ugyan a talán legismertebb verseny-modellek, de nem az egyedüliek. Az, hogy a verseny valóban harmonizációhoz vezet-e, sok tényezőtől függ; más feltételek között eltérő helyi szabályokat hoz a verseny. Az sem nyilvánvaló, hogy egyáltalán elindul-e.

¹ A decentralizációs tétel magyarul John CULLIS – Philip JONES: *Közpénzügyek és közösségi döntések*. Budapest, Aula, 2003. 464–466.; SZALAI ÁKOS: Fiskális föderalizmus: Áttekintés. *Közgazdasági Szemle*, XLIX. (2002) 425–426.

² Ld. pl. Anthony OGUŠ: Competition between National Legal Systems: A Contribution of Economic Analysis to Comparative Law. *International and Comparative Law Quarterly*, 48. (1999) 405–418.

Például maguk a jogalkotók is próbálhatják azt akadályozni. A tanulmány célja éppen e tényezők azonosítása.

A jogverseny kapcsán – mint minden probléma kapcsán – két kérdést tesz fel a joggazdaságtan. A *pozitív kérdés* az, hogy mi lesz a verseny várható végeredménye (egyensúlya). Ha sikerül meghatározni, hogy milyen feltételek hatnak arra, hogy a verseny beindul-e, illetve arra, hogy mi lesz annak következménye, akkor erre a pozitív kérdésre adtuk meg a választ. A másik kérdés *normatív*: szerencsés-e az adott hatás, jó-e, ha a feltételek módosításával más végeredményt sikerül kialakítani. A „jó-e”, „szerencsés-e” kérdés a normatív közgazdaságtani elemzésekben (és ebben a tanulmányban is) a legtöbbször azt jelenti, hogy *hatékony-e*.

Az írás első fejezete a legrégebbi jogverseny-modellt mutatja be: a *telephelyválasztás modelljét*, ezen belül a ‘lábbal szavazást’, illetve az innovációs hatást. A második fejezet foglalja össze a jogválasztás-modelleket – pontosabban azok eltéréseit a telephelyért folyó versenytől. A harmadik fejezet tárgya egy speciális feltétel: kik versenyeznek egymással. A legtöbb modell azt feltételezi, hogy egymással „egyenrangú” jogrendszerek. Elképzelhető azonban a *vertikális verseny* is, amikor különböző kormányzati, állami szintek által alkotott jogok reagálnak egymásra. A negyedik fejezet témája az összehasonlító, vagy területi verseny. Az írás utolsó fejezete az, amely a szereplők (a jogalkotók, politikusok, stb.) motivációit veszi számba: miért és mikor vesznek részt egyáltalán ebben a versenyben; igaz-e, hogy a jog a helyi társadalom igényeit igyekeznek kielégíteni.

Mielőtt hozzáfognánk az elemzéshez, ki kell emelni, hogy a jogverseny modellek itt bemutatott elemzése nem arra keresi a választ, hogy miként járul hozzá a jog egy ország versenyképességéhez. A versenyképesség modelljeinek, az azokon alapuló versenyképességi vizsgálatok, rangsorok, és azok kritikáinak ismertetése messze meghaladná e cikk terjedelmi korlátait. Az tagadhatatlan, hogy a versenyképességi vizsgálatok³ mindig nagy figyelmet fordítanak a jogrendszer állapotára; az is egyértelmű, hogy az ilyen rangsorok befolyásolhatják a telephelyválasztást, a jogválasztást, vagy akár a jogalanyok elégedettségét is. Azonban e versenyképességi vizsgálatok elméleti alapjai, valamint az, hogy a jogrendszerek mely elemeit emelik ki, miképpen mérik és hasonlítják össze, mindig könnyen kritizálhatók.⁴

1. Horizontális versenymodell: a telephelyválasztás

A horizontális verseny klasszikus modellje, amely az adóverseny (és a kormányzati támogatások versenyének) elemzéséből nőtt ki, azt vizsgálja, hogy hogyan befolyásolja a helyi jogok eltérése, illetve a helyi jogok versenye azt, hogy hol telepszik meg a tőke, hova vándorolnak emberek, hol választanak telep-, illetve lakóhelyet.

³ Ld. pl. *IMD World Competitiveness Yearbook 2016*. Lausanne, IMD World Competitiveness Center, 2015.; Klaus SCHWAB (szerk.): *The Global Competitiveness Report 2015–2016*. Genf, World Economic Forum, 2015.

⁴ A kritikáért ld. pl. Paul KRUGMAN: Competitiveness – A dangerous obsession. *Foreign Affairs*, 73. 1994/2. 28–44.

A telephelyválasztás közgazdasági modellje szerint, azt alapvetően a különböző helyeken, különböző jogrendszerekben elérhető hozamok, hasznok befolyásolják. Ezeket a hasznokat a lehető legtágabb értelemben kell felfogni: helyi üzleti kapcsolatok, barátok, az élet, a működés költségei. E hasznok erősen függenek attól, hogy milyen a helyben elérhető jogi, természeti, gazdasági, kulturális, társadalmi környezet. Ez a környezet, nyilvánvalóan, minden helyi lakos, tőketulajdonos számára egyforma, annak jó és rossz hatásaiból az ott élők, termelők közül senkit nem lehet kizárni. Az ilyen mindenki számára ugyanolyan hatásokat a közgazdaságtan *közjóságnak* nevezi.⁵ A különböző közpolitikák (államilag finanszírozott programok, adók, szabályozások) egyik célja éppen az előnyös ‘környezeti’ hatások növelése, illetve a nem megfelelő környezet okozta teher csökkentése. A közpolitikák költségvetési terheit, illetve a szabályozás betartása miatt fellépő ún. *teljesítési* költségeket az adott területet telephe-lyüknek választó tőke és az ott lakó polgárok viselik.

A telephelyválasztás és a jogrendszer kapcsolata kapcsán három nagyobb modellt különböztethetünk meg. Az ún. *lábbal szavazás* modelljét, amely azt vizsgálja, hogy a különböző kormányok a közjavak szintjének szabályozásával miképpen tudják befolyásolni a telephelyválasztást. Ebben a modellben a jogok versenye gyakorlatilag majdnem ugyanolyan pozitív hatásokkal jár, mint ahogy a klasszikus piacmodellek a piaci versenyt jellemzik. Ezzel szemben a *káros verseny* modelljei azt hangsúlyozzák, hogy a kormányok deregulációs, vagy éppen kiutasító versenybe bonyolódnak egymással. Végül a *stratégiai verseny* modellje kétségbe vonja, hogy a verseny mindenképpen szélsőséges deregulációt, vagy kiutasító szabályozást eredményez. Ezeket a modelleket tekinti át ez a fejezet – a végén felhívva a figyelmet arra is: az, hogy ilyen verseny egyáltalán elindul-e, illetve, hogy milyen formát ölt (melyik modell írja le azt jobban) nem természeti adottság, hanem az egyes jogrendszerek közötti viszonyokat szabályozó (nemzetközi, uniós, föderális) jogintézményektől is függ.

1.1. A lábbal szavazás és az innovációs hatás

A lábbal szavazás modelljei arra keresik a választ, hogy az erőforrások mobilitása hogyan kényszeríti ki, hogyan erősíti fel a jogrendszerek közötti különbséget. A klasszikus felírása ennek (i) *Charles M. Tiebout* lábbal szavazás modellje, amely alapvetően azt mutatja meg, hogy az adópolitikai és közszolgáltatásokkal kapcsolatos döntések miként befolyásolják a lakosság lakóhely-, a tőke telephely-választási döntéseit. Ezt a modellt lehet kiterjeszteni (ii) a *szabályozói versenyre*, amikor az adókon kívül a többi jogszabály hatását vizsgálja. A modell implicit módon feltételezi (iii) az *innovációs versenyt* is. Ugyanakkor (iv) a modellt több *normatív kritika* is éri – elsősorban azért, mert eltúlozza verseny pozitív hatásait. Az alfejezetben ezzel a négy kérdéssel foglalkozunk.

⁵ Közjóság az, amikor egy adott hatás mindenkit egyformán ér. Éppen ezért ha azt a hatást valaki erősíti, vagy gyengíti, akkor lépése következményeit nem csak ő, hanem a többiek is érezni fogják.

1.1.1. Tiebout lábball szavazás modellje: az adó- és közkiadási verseny alapmodellje

A mobilitás első elméleti megjelenése a közgazdaságtanban Charles M. Tiebout adó- és kiadási politikát vizsgáló 1956-os cikke.⁶ Kiindulópontja: a különböző kormányzatok különböző adópolitikát és (az adóbevételeiből előállított) közjavakat kínálnak. Van, ahol sok adót kérnek, és magas a közjóságok szintje, ezért sok haszonra lehet szert tenni a közjavakból, de ennek az adókölsége is magas; és van, ahol mind a kettő szintje alacsony. Ezt tudva a magas közjóság-igényű csoportok oda költöznek, ahol magas a közjavak szintje, az alacsony keresletet mutató csoport pedig oda, ahol az alacsony.⁷

Hatékonyágjavító hatás. A lábball szavazás modelljét Paul A. Samuelson közjóságmodelljére⁸ adott válasznak tekinti az irodalom. Samuelson szerint a kormányzat által nyújtott szolgáltatások kapcsán, mivel azok közjavak, mindenki potyázni akar, senki nem tárja fel valós keresletét. Szinte mindenki azt állítja majd, hogy nincs is rá szüksége, arra várva, hogy a többiek előállítsák a számára is. Tiebout azt mutatja be, hogy amint megjelenik a mobilitás, ez a probléma csökken: azon keresztül, hogy a polgárok, vagy a tőke egyik vagy másik kormányzatnál telepedik-e le, egyben azt is feltárják, hogy mekkora a közszolgáltatások-közjóságok iránti keresletük – és innentől számunkra, pontosabban az adott helyen megtelepülők számára megfelelő mennyiséget is lehet kínálni, és a megfelelő szintű adót szedni cserébe. Ezt a megfelelő mennyiséget nevezzük hatékony politikának.⁹ Vegyük észre: az egyes kormányok eltérő politikát fognak folytatni, hiszen mások a helyi (helyben maradó, illetve betelepülő) lakosok, és mások a tőke igényei.

A modell kritikái. Nem nehéz persze kimutatni, hogy a hatékony politika csak akkor érhető el, ha több feltétel teljesül. (i) A mobilitás költsége elenyésző. (ii) A különböző jogrendszerek közjóságok tekintetében kellően széles választékot kínálnak. (iii) A költözésre vállalkozó polgárok is és a jogalkotók, jogalkalmazók is tökéletesen informáltak.

⁶ Charles M. TIEBOUT: A Pure Theory of Local Expenditures. *Journal of Political Economy*, LXIV. (1956) 416–424.

⁷ Mint a legtöbb hasonlóan nagy jelentőségű közgazdaságtani modell esetén, így a Tiebout-modell esetén is sokkal érdekesebb annak utóélete, a róla szóló vita, mint maga az eredeti leírás. A mai felfogás, értelmezés szerint a modell alapfeltevése, hogy a helyi gazdaságban két erőforrás áll rendelkezésre. Az egyik mobil – ez a lakosság. A másik a fix tényező – ez a föld. A földtulajdonosok (vagyis a lakosság) célja a föld értékének maximalizálása. Az egyes politikai közösségek számára a közszolgáltatások ára adott, vagyis minden településnek fix árat kell fizetnie a közjóságok mennyiségének és minőségének növeléséért.

Az eredeti modellben az emberek választhatják meg szabadon, hogy mely kormányzat területén akarnak letelepedni, vállalva az ott fizetendő adót és jogosulttá válva az ott előállított közjavakra, de modell nem túl bonyolult kiterjeszteni a tőke és a többi mobil erőforrás áramlására is. Ennek egyik legismertebb illusztrációja: Dan A. BLACK – William H. HOYT: Bidding for firms. *American Economic Review*, 79. (1989) 1249–1256.

⁸ Paul A. SAMUELSON: The Pure Theory of Public Expenditure. *Review of Economics and Statistics*, 36. (1954) 386–389.

⁹ Hatékonyág alatt itt a közgazdaságtan klasszikus hatékonyágfogalmát értve: amennyiben a közjavak szintjét nem ezen a szinten szabjuk meg, akkor a vesztesek (akik szeretnének több közszolgáltatást, vagy megelégednének kevesebbrel is, ha cserébe kevesebb adót kellene fizetniük, több magánjóságok vásárolhatnának) többet vesztenek, mint amennyit a nyertesek nyerne.

Jelentős *mobilitási költségek* esetén hiába talál valaki máshol számára kedvezőbb jogrendszert, a költözés elmaradhat. Ez a nyilvánvaló probléma nem ‘cáfolja’ a modellt. Annak fő állítása ugyanis nem az, hogy már a minimális különbségre is telephely-, ill. lakóhelyváltással reagál a jogalany, hanem annak felismerése, hogy *amennyiben a kormányzatok közötti különbség nő, akkor nagyobb eséllyel* következik be ilyen váltás.

A másik probléma: a hatékony politika azt követeli, hogy mindenki a neki megfelelő adó-közjóság kombinációt kínáló kormányzat területén telepedjen le. Azonban ha mindenki a neki megfelelő jogrendszerbe akarna költözni, akkor *annyi jogrendszer kéne, ahányféle preferencia* létezik. Ez természetesen szintén irreális feltevés: soha nem fog mindenki éppen a preferenciáinak megfelelő kormányzatot találni, mindig lesznek, akik a helyi adó- és a közjóságszintet túl magasnak, és akik túl alacsonynak találják. Mégsem költöznek, mert a második legjobb kormányzat ajánlata még ennél is távolabb van a számukra optimálistól. A mobilitás azonban mégis a hatékonyság felé mutat: az ajánlatok közül (a menün belül) a legjobbat mégis elérhetjük.

Az itteni *információs probléma* lényeges eleme, hogy a Tiebout-modell azt feltételezi, hogy minden kormányzat összességében akkora adót vet ki a beköltözőkre, amekora kiadással az általuk igényelt kormányzati szolgáltatások járnak.¹⁰

Versenyt: nem általában, hanem konkrét erőforrásokért. Érdemes leszögezni: a lábbal szavazás modellje nem azt mondja, hogy minden kormányzat minden erőforrást meg akar szerezni. Ezt a modellt nem is engedi. A kormányzatnak választani kell, hogy mely erőforrásokat preferál, és az ő igényeik szerint kell alakítani a helyi közjóságokat és a helyi adót. Attól függően, hogy a kormányzat milyen közjóságokat állít elő és milyen mennyiségben, más és más erőforrásra lehet jobban hatni. Például, lehetnek olyan tevékenységek, amelyek számára a tiszta környezet lényegesen fontosabb, mint másoknak – még akkor is, ha ezért magasabb adót kell fizetni. Ilyen lehet például a turizmus. El kell döntení, hogy a turizmus érdekében tiszta környezetet akarunk-e kínálni, vagy inkább olyan erőforrásokat (például ‘koszosabb’ ipart) tartunk kívánatosnak, amely a tiszta környezetért fizetendő adót tekinti nagyobb tehernek.

1.1.2. Az adóverseny kiterjesztése egyéb szabályozói, jogi eszközökre

Az adóverseny modellek azzal írnak le egy jogrendszert, hogy mekkora adót vet ki, és milyen közszolgáltatásokat nyújt. Azonban a közjóságok előállítását, a helyi problémák kezelését nem csak a költségvetésen keresztül oldhatja meg egy kormányzat. Szabályozhat is. Ezek elemzésére ugyanúgy alkalmazható a Tiebout-modell, csak kissé módosított formában.

Az előző adóverseny-modelltől a fő eltérés az, hogy az előbb látott információs probléma (minden belépőre akkor terhet kellene róni, amennyi többletköltséget a

¹⁰ Hans-Werner Sinn értelmezése szerint a Tiebout-modell alapfeltevése a konstans határköltőség. (Hans-Wern SInN: The selection principle and market failure in systems competition. *Journal of Public Economics*, 66. (1997) 247–274.) Amennyiben azonban ezt feladjuk, akkor nem világos, hogy az adó határköltőség alapú-e (pl. John D. WILSON: Theories of tax competition. *National Tax Journal*, 52. (1999) 269–304.), vagy egyszerűen a költségek megtérítését, és ezzel átlagköltőség alapú adózást jelent (pl. David E. WILDASIN: *Urban Public Finance*. New York, Harwood Academic Press, 1986.).

megjelenése a többieknek okoz) a szabályozás esetén még súlyosabb. Ugyanis míg azt viszonylag egyszerű kiszámolni, hogy adott betelepülőre mekkora terhet ró az adórendszer, addig szinte lehetetlen az adott szereplőre rótt teljesítési költség előzetes becslése.¹¹

Specifikus erőforrásokért folytatott verseny. Természetesen itt is könnyű kimutatni, hogy a verseny során dönteni kell: melyik erőforrások megszerzését tartja fontosnak valamely kormányzat. Lássunk erre egy példát a munkajogból! Ha betanított munkásokat foglalkoztató, viszonylag veszélyesebb üzemek megtelepítésére akarunk összpontosítani, akkor ez az elbocsátás, a munkaerőfelvétel, a munkavédelem szabályozásának ‘puhítását’ követeli. Ugyanakkor, ha olyan szektorok megtelepítését tekintjük fontosnak, amelyek magasan képzett, magát folyamatosan fejlesztő (és ebben őt a munkaadója által támogatott) munkaerőt követelnek, akkor az keményebb munkajogi előírásokat igényel: ezzel – ilyen garanciákkal – vonzhatunk ugyanis megfelelő munkaerőt, és őket alkalmazni kívánó tőkét.¹²

1.1.3. Innovációs hatás

A piaci verseny egyik sokszor dokumentált előnye az innovációs ösztönző: ha az egyes szereplők előnybe akarnak kerülni, akkor rákényszerülnek arra, hogy a lehető leghatékonyabban (legolcsóbban) állítsák elő a szolgáltatásaikat, és a lehető legpontosabban találják el a vevői igényeket. A jogok közötti verseny esetére is alkalmazható ez: a kormányok a legmegfelelőbb szabályokat, adó és költségvetési rendszert kénytelenek kialakítani. Az alapfeltételezés szerint az ehhez szükséges innovációt, fejlesztést a kormányzatok közötti verseny ugyanúgy kikényszeríti, mint a piaci verseny.¹³ *Simon F. Deakin* szerint ez az innovációs hatás, vagyis a jogrendszerek sokszínűsége, a jogrendszerek közötti verseny egyik legfontosabb előnye. Nevezhetjük ezt technológiai hatékonyságnak, vagy *szabályozáshatékonyságnak*: adott közjóság-szintet a ‘legjobb technológiával’, a legkevesebb adó- és teljesítési költséggel éri el.

¹¹ A szabályozás és az adózás eltérő hatásainak részletesebb összevetéséhez ld. CULLIS–JONES i. m. 60–67.; BARTUS Gábor – SZALAI Ákos: *Környezet, jog, gazdaságtan*. Budapest, Pázmány Press, 2014. 258–278.

¹² Az eltérő munkajogi szabályok joggazdaságtani hatásairól részletesebben James M. MALCOMSON: Individual Employment Contracts. In: Orley ASHENFELTER – David CARD (eds.): *Handbook of Labor Economics*. Volume 3. Elsevier, 1999. 2291–2372.; John Z. ADDISON – Paulino TEIXEIRA: The Economics of Employment Protection. *Journal of Labor Research*, 24. (2003) 85–128.; Juan C. BOTERO – Simeon DJANKOV – Rafael LA PORTA – Florencio LOPEZ-DE-SILANES – Andrei SHLEIFER: The regulation of labor. *Quarterly Journal of Economics*, 119. (2004) 1339–1382.; Richard B. FREEMAN: Labor Market Institutions without Blinders: The Debate about Flexibility and Labor Market Performance. *NBER Working Paper*, No. 11286. 2005.; Simon F. DEAKIN – Priya P. LELE – Mathias M. SIEMS: The Evolution of Labour Law: Calibrating and Comparing Regulatory Regimes. *International Law Review*, 146. (2007) 133–162.; Ann-Sophie VANDENBERGHE: Munkaszerződések. *Kormányzás, Közpénzügyek, Szabályozás*, 3. (2008) 63–77.

¹³ Wallace E. Oates például éppen ezzel a kísérletezési lehetőséggel indokolja azt, hogy a kilencvenes években az Egyesült Államokban a szociális feladatokat a föderális kormányzat az államoknak adta (vissza). Wallace E. OATES: An Essay on Fiscal Federalism. *Journal of Economic Literature*, XXXVII. (1999) 1120–1149.

Piaci verseny vs. jogok versenye: az innováció jogi környezete. A piaci verseny olyan intézményi környezetben zajlik, ahol az innovátor az újtásból elérhető nyereséget megszerezheti – ez a kockázatvállalásának a jutalma. A jutalom lehet állami támogatás (vagyis, amikor az állam gyakorlatilag megvásárolja az innovációt), de lehet a *szellemi tulajdon* valamilyen formája is, amikor az innováció létrehozóját meghatározott időszakra gyakorlatilag monopolpozícióba juttatják. A jogversenynél azonban ilyen jutalom általában nincs. Itt a már máshol bevált megoldások átvételét jogilag nem akadályozza semmi. Így a kormányzati innovációk ún. *szabad javak* lesznek: általánossá válhat a potyázás, jelen esetben az innováció, a kísérletezés (és az azzal járó kockázat) másokra hagyása. Ebben a versenyben tehát lényegesen kevesebb kísérletezés, újtás, innováció várható, mint a klasszikus piacon, amelyre ez az analógia hivatkozik.¹⁴

1.1.4. Normatív kritika: hatékony erőforrás-allokációhoz vezet-e a lábbal szavazás

Eddig a pozitív elemzést láttuk: elsősorban a mobilitás várható hatásait próbáltuk leírni. Most a normatív értékelésre térünk: hatékony-e az erőforrások kialakuló eloszlása az egyes területek között. Az eredeti modell optimista választ látott. Ugyanakkor a közpénzügyi irodalomban több kérdés is felmerült ezzel kapcsolatban.

A modell szerint a kormányzatok, jogrendszerek két kérdésben dönthetnek: (i) milyen közjóságot kínálnak fel a mobil erőforrásoknak, és (ii) milyen technológiával állítják azt elő (milyen adókat és szabályozókat alkalmaznak ennek elérése érdekében).¹⁵ A kritika arra hívja fel a figyelmet, hogy egyes helyeken túl sok erőforrás koncentrálódhat, míg máshova túl kevés jut.

Hatékony erőforrás-allokáció. Ennek megértéséhez mindenképp meg kell határoznunk, mi lenne a hatékony erőforrás-allokáció. Ez alatt a közgazdaságtani irodalom

¹⁴ Hasonló érvekről lásd: KOLEMAN S. STRUMPF: Does Government Decentralization Increase Policy Innovation? *Journal of Public Economic Theory*, 4. (2002) 271–280.; JONATHAN KLICK: The law and economics of regulatory competition. In: FRANCESCO PARISI (ed): *Production of Legal Rules*. Cheltenham, UK – Northampton, USA, Edward Elgar, 2011. 392.

Tegyük hozzá, a piaci innovációt az állami támogatás (vásárlás) és a szellemi tulajdon védelme mellett még egy hatás is ösztönzi: az *elsőként érkező előnye*. Ennek lényege az, hogy az innovátor kezdetben, amíg a többiek nem utánozzák, egyedül a piacon léve jelentős bevételekre tehet szert, esetleg olyan hálózatot, vagy márkanévet is kialakíthat, amit a később érkezők, még ha a technológiát le is másolják, nem tudnak megtörni. De a jogok versenyében ez a hatás is lényegesen gyengébb: ha egy jogrendszer kipróbál egy új gyakorlatot, és az beválik, majd a többiek átveszik tőle, akkor a kidolgozóknak kevés előnye marad. Hacsak az nem, hogy a kezdeti időszakban öt választó jogalanyok, csak mobilitási költségek révén tudnak más, a programot később kezdő telephelyekre váltani.

¹⁵ Eszerint a lábbal szavazás ugyanis gyakorlatilag egy monopolisztikus verseny. Monopolisztikus versenynek nevezi a közgazdaságtan, a piacelmélet azt a piaci versenyt, amikor a különböző szolgáltatók nem pontosan ugyanazt a terméket viszik piacra, termékeik nem homogének, hanem minőségi eltérések vannak köztük. Vannak fogyasztók, akik az egyik, vannak, akik a másik termékeit értékelik többre. (Monopolisztikus piacok leírásáért magyarul ld. JACK HIRSHLEIFER – AMIHAI GLAZER – DAVID HIRSHLEIFER: *Mikroökonómia – Árelmélet és alkalmazásai*. Budapest, Osiris, 2009. 310–317.; DENNIS W. CARLTON – JEFFREY M. PERLOFF: *Modern piacelmélet*. Budapest, Panem, 2006. 226–267.)

azt a helyzetet érti, amikor az erőforrások hozama (határhozama) minden régióban egyenlő.¹⁶

Jogverseny, és a helyi jogok közötti ebből eredő eltérések nélkül (és elhanyagolható költözési költségek mellett) ez a helyzet elő is állna. Az alacsonyabb hozamú térségek-ből a mobil erőforrások a magasabb hozamúak felé vándorolnának. Emiatt az alacsony hozamú területeken (a csökkenő tőkemennyiség miatt) nőne a tőke hozama, míg a magas hozamú területeken (a nagyobb mennyiség miatt) csökkenne. Egy klasszikus láthatatlan kéz modellt látunk: azon keresztül, hogy az erőforrás-tulajdonosok a saját hozamukat akarják növelni a telephelyváltással, egyben a hatékony erőforrás-allokációt jelentő egyensúly létrejöttéhez is hozzájárulnak.

Amennyiben azonban az egyes helyi jogok, helyi szabályok eltérnek, akkor a telephelyválasztást már nem csak ez a hozameltérés befolyásolja, hanem a *nettó fiskális haszon* [*net fiscal benefit*] nagysága is:¹⁷ *ceteris paribus*, az erőforrások olyan területre fognak áramlani, ahol *ugyanolyan teljesítési és adóköltségek mellett* több, jobb minőségű közjóságot kapnak. A kérdés, hogy az eltérést, miszerint egyes helyeken ugyanazt a közjóság-mennyiséget olcsóbban el lehet érni, mi okozza. Okozhatja a *szabályozáshatékonyság*: adott kormányzat jobban működik, ugyanolyan terhek mellett több problémát tud megoldani, jobban képes növelni a közjóságokból elérhető hasznot. Ez a hatás a fenti innovációs modell alapján üdvözlendő: jobb szabályok megalkotására ösztönöz. Az adó- és közjóságszint eltéréseinek azonban más, exogén okai is lehetnek. Ennek összefoglaló neve a nettó fiskális haszon.

Nettó fiskális haszon. Elképzelhető, hogy egyik helyen eleve jobbak a kulturális, környezeti feltételek – és ezért ugyanazért a közjóság-szintért kevesebbet kell tennie a kormányzatnak; kevésbé is terheli a polgárokat, vagy a tőkét. Például egy olyan térségben, ahol a természeti környezet kevésbé veszélyeztetett, a természetvédelmi szabályok is enyhébbek lehetnek. Egy olyan helyen, ahol a fogyasztók által beszélt nyelv kevésbé tér el – mondjuk – az angoltól, és ezért többen is értik azt, ott egy angol cégtől kevésbé kell megkövetelni a fogyasztók anyanyelvén való tájékoztatást. Ezekben az esetekben ugyanaz a közjóság (természet adott állapota, illetve a fogyasztói tájékozottság) egyszerűbben, kevesebb teherrel előállítható. A mobilitás végeredményét

¹⁶ Az erőforrások optimális területi elosztásának elméleteiről ld. Daniel L. RUBINFELD: The Economics of the Local Public Sector. In: Alan J. AUERBACH – Martin FELDSTEIN (eds.): *Handbook of Public Economics*, Vol II. Amsterdam, North-Holland, 1987. 571–645.; WILDASIN i. m.; John D. WILSON: A theory of interregional tax competition. *Journal of Urban Economics*, 19. (1986) 296–315.; John D. WILSON: Trade, capital mobility, and tax competition. *Journal of Political Economy*, 95. (1987) 835–856.; John D. WILSON: Tax competition with interregional differences in factor endowments. *Regional Science and Urban Economics*, 21. (1991) 423–452.

¹⁷ A modell először James M. Buchanan munkájában jelent meg. (James M. BUCHANAN: Federalism and Fiscal Equity *American Economic Review*, 40. (1950) 583–599.) A hatékonyságot rontó mobilitásról lásd még James BUCHANAN – Charles J. GOETZ: Efficiency Limits of Fiscal Mobility: An Assessment of the Tiebout Model *Journal of Public Economics*, 1. (1972) 25–43.; Frank FLATTERS – J. Vernon HENDERSON – Peter MIESZKOWSKI: Public Goods, Efficiency, and Regional Fiscal Equalisation. *Journal of Public Economics*, 3. (1974) 99–112.; Robin BOADWAY – Frank FLATTERS: Efficiency and Equalisation Payments in a Federal System of Government: a Synthesis and Extension of Recent Result. *Canadian Journal of Economics*, XV (1982) 613–633.

ez is befolyásolni fogja – nem csak a hozamok eltérése (és a szabályozáshatékonyaság). Holott az erőforrás-allokáció akkor lenne hatékony, ha arra csak az utóbbi hatna.

1.2. Károsverseny-modellek: fegyverkezési verseny

A jól ismert káros versenymodellek azt állítják, hogy az egymással versengő kormányzatok túl sok erőforrást áldoznak fel a számukra kedves erőforrások megszerzése érdekében (deregulációs licit) és túl sokat követelnek a nemkívánatos erőforrásoktól (túl sok terhet tolnak rájuk – kiutasító verseny). Nem tagadják ezek a modellek (pontosabban: nem feltétlenül tagadják), hogy az erőforrások – mobilitás végeredményeként előálló – allokációja hatékony lesz. Csak azt állítják, hogy az ilyen túlzott dereguláció vagy éppen túlszabályozás miatt túl sok erőforrást vonnak el a szabályozók, a bürokrácia, a bíróságok, a szabályozottaktól és a társadalomtól. Az ehhez hasonló helyzetek leírására használja a közgazdasági irodalom a fegyverkezési verseny hasonlatot: ha két ország fegyverkezik, akkor mindkettő erőforrásokat von el más funkciók elől – de ha mindkettő ugyanakkora erővel (ugyanakkora erőforrások elvonásával) lép be a versenybe, akkor közöttük az erőegyensúly nem változik, vagyis egyikük sem nyer.¹⁸

Káros verseny modellek. A káros jogverseny (pontosabban a káros adóverseny) leírásának legismertebb modelljét George R. Zodrow és Peter M. Mieszkowski adja¹⁹. Aból a feltevésből indul ez ki, hogy az egyes jogrendszerek nem tudják befolyásolni azt, hogy a hozzájuk fordul, a náluk megtelepedő jogalanyok mekkora adózás és teljesítési költségek utáni hozamot várnak el. Ezt a világgpiac diktálja. Ha helyben a bruttó hozam (amely már tartalmazza a helyi közjóságok miatti hozamot is) nem elég magas ahhoz, hogy az adózási, teljesítési költségek levonása után elérje ezt a világgpiaci szintet, akkor az erőforrás elmegy máshova. Az elvándorlástól tartva az egyes jogrendszerek az adók és szabályozók szintjét túl alacsonyan, vagy túl magas állítják be. Ezt az ún. *fiskális externália* okozza: az egyik kormányzat döntései hatnak a többire is. Amikor valahova betelepül új erőforrás, akkor ott nő az adóbevétel, könnyebbé válik a különböző feladatok ellátása (más kérdés, hogy lehet, hogy új feladatokkal is szembe kell nézni), viszont ahonnan távozik ott az erőforrások (de lehet, hogy a problémák is) csökkennek.²⁰ Adott kormányzat általában csak a saját társadalmára gyakorolt hatásokra figyel; arra nem, hogy az erőforrások hozzájuk *valahonnan* jönnek, illetve, hogy onnan *valahova* mennek, és ott ilyen (külső, extern) hatások jelentkeznek. A végeredmény a túlzott dereguláció, vagy a túlszabályozás lesz; attól függően, hogy az adott mobil erőforrást

¹⁸ Az ilyen fajta a végeredményt nem módosító, viszont a harcra sok erőforrást elpocsékoló verseny sok helyen megjelenik a társadalomban, gazdaságban. Egy jól ismert példája ennek az egészségügyben a szolgáltatók között zajló verseny. L.d. BAJI Petra – SZALAI Ákos: Verseny az egészségügyben. *Kormányzás, Közpénzügyek, Szabályozás*, 2. (2007) 79–80., 89–90.)

¹⁹ George R. ZODROW – Peter MIESZKOWSKI: Pigou, Tiebout, property taxation, and the underprovision of local public goods. *Journal of Urban Economics*, 19. (1986) 356–370.

²⁰ Robert P. INMAN és Daniel L. RUBINFELD a fiskális externáliák két hatását különbözteti meg: a „bevételi” és a „költséghatást”: az erőforrásoldal a bevételi hatás, míg a problémák a költséghatás. Robert P. INMAN – Daniel L. RUBINFELD: Designing Tax Policy in Federalist Economies: An Overview. *Journal of Public Economics*, 60. (1996) 307–334.

megszerezni, vagy kiutasítani akarják-e általában a jogrendszer. Ez a deregulációs licit és a kutasító verseny lényege: a helyi jogi, szabályozási, adózási, kiadási döntések költségeit (részben) mások viselik, és ezért ezen lépések túl gyakoriak lesznek. Ha mi adót csökkentünk, deregulálunk az nekünk jó (lehet – ha vonzó erőforrás települ be emiatt), míg a költségeit az a jogrendszer viseli ahonnan eljön.²¹

Ebből a káros verseny modellből könnyen eljuthatunk a jogrendszer közötti koordináció melletti klasszikus érveig: a koordinált adóemelés, szabályozás (vagyis a mindenhol egyszerre meglépett adóemelés, reguláció) nem befolyásolná a telephelyválasztást, hiszen a területek közötti relatív különbség változatlan marad, viszont kevesebb terhet kellene a társadalom többi tagjának viselnie. Mint láttuk, ez a pont címében is szereplő fegyverkezési verseny modell alapgondolata is. Hasonlóan a fegyverkezési versenyhez, ha a káros versenyt korlátozni lehet, akkor az ‘erőegyensúlyt’ az nem módosítja, de csökkenti a verseny során elköltött erőforrások nagyságát.²²

A deregulációs licit korlátja: a haszonelvű adózás és szabályozás. A deregulációs licit modellje (maradjunk most csak ennél – a kiutasító verseny ezzel éppen ellentétes elemzését az olvasóra hagyjuk) nem azt állítja, hogy minden reguláció eltűnik. Csak annyit, hogy az optimális alatt marad a szabályozás. A verseny azért nem a teljes deregulációig folyik, mert – mint a Tiebout-modellben is láttuk – maguknak a mobil erőforrásoknak is szükségük van szabályozókra.²³ Nem minden adóemelés és szabályozásszigorítás eredményez telephelyváltást, költözést, hanem csak a számára optimális (vagyis a kapott közjóságok szubjektív hozamával, határhozamával egyenlő) szintet meghaladó többletadó, illetve az ezt a szubjektíve optimális szintet meghaladó teljesítési költség. Vagyis a mobil erőforrások csak akkor vándorolnak el, ha az adó, illetve a teljesítési költség meghaladja a közjavak ‘hozamát’.

²¹ Érdeemes azonban kiemelni, hogy létezik egy másik fiskális externália is, amikor a növekvő adók és teljesítési költségek nem növelik a máshol elérhető erőforrás-mennyiséget, hanem csökkentik azt. Amennyiben például az adott jogrendszerben fizetendő adó és teljesítési teher egy részét más térség jogalanyaira át lehet hárítani (mondjuk azért, mert a termékek árát emelni lehet, és más kormányzatok polgárai is vásárlók; vagy mert a tőke hozama csökken és a tőketulajdonosok között más kormányzatok polgárai is vannak) akkor az ún. *adó-, vagy költségexport* révén a helyi költségek emelése rontja a többi kormányzat helyzetét.

²² Zodrow és Mieszkowsky ezen alapvető modelljét a későbbiekben elsősorban úgy fejlesztette tovább az irodalom, hogy feloldották az egyik fő feltevését, vagyis hogy adótnak veszi a vándorló erőforrások mennyiségét, a jogalanyok számát. Az eredeti modellben a verseny csak arra hat, hogy hol telepszik meg, hogyan oszlik meg ez az adott erőforrás-mennyiség. A modell kiterjesztése arra hívja fel a figyelmet, hogy ha igaz, hogy a koordinálatlan jogverseny miatt a kedvelt erőforrások terhei csökkennek, akkor vélhetően többen fognak ebbe a tevékenységbe, vagyis az egyes területek, jogrendszer összeségében több ilyen erőforrásért versenyezhetnek. (A nemkívánatos erőforrások mennyisége pedig csökkenni fog.) Ld. Eckhard JANEBA – Guttorm SCHJELDERUP: The Future of Globalization: Tax Competition and Trade Liberalization. *Background Paper for the World Development Report*, 2003.; Peter Birch SOREENSEN: The case for international tax co-ordination reconsidered. *Economic Policy*, 15. (2000) 431–472.

²³ Erre a korlátra az ún. Oates-Schwab-modell hívja fel a figyelmet. A tőkének szüksége van valamilyen közszolgáltatásokra – ez emeli a határtermékét. (Wallace E. OATES – Robert M. SCHWAB: Economic Competition among Jurisdictions: Efficiency Enhancing or Distortion Inducing? *Journal of Public Economics*, 35. (1988) 333–354.)

Keresztfinanszírozás. Az eddigi modellek azt feltételezték, hogy az új erőforrással mindenképpen meg kell fizettetni az általa okozott többletköltséget – különben nem lehet növelni a közjóságból elérhető hasznot. Ez azonban nincs így. A mobil erőforrás számára elérhető közjóság-hozam anélkül is növelhető, hogy annak költségeit rá kellene tolni: bárkire kivetett adó, illetve bármely helyi polgár, vagy tőkeegység tevékenységének szabályozásával növelhető az.

Ez a probléma egy új, az előzőtől eltérő – károsnak tekinthető – innovációs ösztönzöt eredményez: a kormányzatok azt kezdhetik keresni, hogy hogyan lehet megtámogatni a mobil erőforrásokat azon keresztül, hogy a számukra fontos közjóságok terhét a kevésbé mobil erőforrásokra terheljék. Ez a *keresztfinanszírozási verseny*, amelynek két fontos hatása jelentkezik: egyrészt a közjóságok összetétele eltolódik a mobilabb erőforrásoknak fontos javak felé;²⁴ másrészt az adózás, a szabályozás terheit a kevésbé mobil tényezők viselik.²⁵ Ha feltesszük, hogy a tőke mobilabb, mint a lakosság, akkor a tőkéért folytatott jogversenyben az a kormányzat kerül előnybe, amely ügyesebben rója a terheket a kevésbé mobil lakosságra, miközben a közszolgáltatásokat a mobilabb tőke igényei szerint alakítja.

Lássunk egyetlen, nem kézenfekvő példát! Az erőforrás mobilitása az időben is változhat. Például amikor telephelyet keres, akkor roppant mobil, de miután valahol megtelepült nehezebben mozdul. A keresztfinanszírozás a két időszak között is megváltozik: a „mobil”, vagyis a telephelyet kereső erőforrás időlegesen lényegesen jobb feltételeket kap, mint amire néhány év múlva, vagyis amikor már kevésbé mobil, számíthat.²⁶

Szabályozás-kereslet. Az eddigiekben inkább a deregulációs licitre láttunk példákat. Létezik azonban ellenkező irányú mozgás is, amikor a tőke nem feltétlenül oda vándorol, ahol alacsonyabb a teljesítési költség. Ezt nevezhetjük *szabályozás-keresletnek* [race-to-the-top]. A deregulációs licitet nem csak az gátolja, hogy a közjavak megfelelő szintjét is biztosítani kell, hanem időnként kifejezetten a szabályozás szigora az, ami vonzó. Például a környezettudatosság vagy a fair trade terjedésével kifejezetten vonzóvá válhatnak azok a márkák, amelyek keményebb környezeti, munkaügyi szabá-

²⁴ Ld. Michael KEEN – Maurice MARCHAND: Fiscal competition and the pattern of public spending. *Journal of Public Economics*, 66. (1997) 33–53.

²⁵ Ilyen modellt mutat be Sam BUCOVETSKY – John D. WILSON: Tax competition with two tax instruments. *Regional Science and Urban Economics*, 21. (1991) 333–350.

²⁶ Kangoh Lee épít olyan modellt, ami ezt expliciten kezeli. Két időszakot különít el: az elsőben a tőke mozgás szabad, mindenki szabadon fekteti be a tőkéjét akár saját, akár a másik kormányzat területén. A második időszakban, már az elvándorlás veszélye nélkül (vagy legalábbis kisebb veszélyével) lehet adót emelni. Az első időszakban sokkal élesebb verseny indul meg, mint amit a Zodrow–Mieszkowsky-modell alapján várnánk. Az egyes kormányzatok tudják, hogy a második időszakban elérhető bevételük az első időszakban kialakított adópolitika, az emiatti tőkeemelés következménye – épp ezért még többet hajlandóak feláldozni a tőke megszerzése érdekében. Kangoh LEE: Tax Competition with Imperfectly Mobile Capital. *Journal of Urban Economics*, 42. (1997) 222–242.

Fontos korlát azonban itt, hogy ez csak akkor igaz, ha az egyik régió első időszakbeli egyoldalú adócsökkentésére a tőke valóban az odatelepedéssel reagál. Figyelembe kell azonban venni, hogy a tőketalajdonosok is tisztában lehetnek azzal, hogy az első időszak alacsonyabb adókulcsa magasabb későbbi adót jelent. A problémát elemzi: Eckhard JANEBA: Tax competition when governments lack commitment: excess capacity as a countervailing threat. *American Economic Review*, 90. (2000) 1508–1519.

lyok között dolgoznak: az ilyen jogrendszerben telephelyet választók termékei, szolgáltatás iránti piaci kereslet megnőhet. A környezet, a kereskedelmi gyakorlat kérdéseit fontosnak tartó csoportok épp a keményebb szabályok felvállalása miatt „jutalmazták” a gyártókat, szolgáltatókat.

A szabályozás-keresletre az egyik legismertebb példa erre az, hogy a vállalatok szívesen regisztrálják magukat az NYSE-n (a new yorki tőzsdén), pedig ott roppant magas információs követelményeket állítanak velük szemben. És ennek oka nem az, hogy részvényt akarnak kibocsátani New Yorkban – sok olyan cég is regisztrálja magát ott, amely ezt nem tervezi. Kifejezetten azért választják a NYSE-t, mert szigorúak az előírásai: üzletfelek szemében ez bizonyítja a megbízhatóságukat, átláthatóságukat. A NYSE-n jegyzett cégekbe vetett nagyobb bizalom az a hozam, amely miatt hajlandóak megfizetni a magasabb teljesítési költséget is.²⁷

1.3. Stratégiai verseny

A lábball szavazás és a káros verseny modellek valamiféle *spontán harmonizációt* vetítenek előre. A lábball szavazás modell azt állítja, hogy a kormányzatok mindenképpen el kell, hogy érjék a szabályozáshatékonyság maximumát. El fognak ugyan térni abban, hogy milyen közjóságokat kínálnak, de az adott közjóságért ‘fizetendő’ adó és teljesítési költség mindenhol minimális kell, hogy legyen. A káros verseny modell ennél tovább megy: azt állítja, hogy a dereguláció és a kiutasító verseny a haszonelvű adózás- és szabályozás szabta határig, tart. Aki megáll ez előtt, az veszít. A stratégiai verseny modellek azok, amelyek az ilyen homogenizációs, indirekt harmonizációs folyamat ellentétét, a széttartó jogfejlődést is magyarázni tudják.

A stratégiai verseny modelljei. Stratégiai verseny esetén a jogrendszerek, kormányzatok egymásra reagálnak. Ezzel szemben a káros verseny modellben az egyes jogrendszerek nem egymással, hanem a ‘piaccal’ versenyeznek. Ott a piac diktálja az elvárt (adózás és teljesítési költségek) utáni hozamot. Ha ezt a szintet helyben nem lehet elérni, akkor az erőforrás azonnal kiáramlik (nem jön be). A káros verseny tiszta formájában, a deregulációs licitben, ha egy versenytárs szigorította a szabályozást, akkor amiatt a hazai jog nem változhatott, nem lehetett szigorúbb, mert a tőke azonnal egy harmadik helyre vándorolt volna. A stratégiai versenyben egy ilyen külföldi változás indukálhat hazai változást is. Ugyanis az egyes jogrendszerek számára már nem egyszerűen az a stratégiai cél, hogy *minél alacsonyabb* terheket rójanak a kívánatos (és *minél magasabbakat* a nemkívánatos) alanyokra, hanem az, hogy ez a teher a *többi*, pontosabban a vele elsősorban versengő *jogrendszerhez képest* legyen alacsonyabb (vagy magasabb). Ilyen egymásra közvetlenül reagáló stratégiai verseny akkor lép fel, ha az erőforrások egy része helyben marad és megelégszik az alacsonyabb hozammal, vagyis hajlandó, kénytelen a terhek egy részét viselni.²⁸

²⁷ O'HARA-RIBSTEIN (2009a) i. m. 29–30.; JOHN COFFEE: The future as history: the prospects for global convergence in corporate governance and its implications. *Northwestern University Law Review*, 93. (1999) 641–708.

²⁸ John D. Wilson például két művében is bizonyítja ezt: WILSON (1991) i. m. és BUCOVETSKY-WILSON i. m.

A stratégiai verseny esetén a tipikus feltételezés a kormányzatok, jogrendszerek közötti *stratégiai kiegészítő viszony*: amennyiben az egyik helyen nőnek a terhek, akkor a másikban is nőhetnek. Nyilvánvaló, hogy az (adózás és szabályozási terhek utáni) hozamok eltérése miatt csak akkor mozdul meg az erőforrás, ha a mobilitásból származó haszon meghaladja a mobilitási költséget. Ha az egyik kormányzat csökkenti a terheket, akkor nyílik az olló a két régió hozamai között, ezért vélhetően többen mozdulnak meg, hiszen többeknél haladja majd meg ez az áttelepülésből származó előny a mobilitási költséget. Ha ezt a versenytárs jogrendszer el akarja kerülni, akkor neki is csökkentenie kell a terheket.

Kialakulhat azonban *stratégiai helyettesítés* is: éppen azért emeli valaki adott erőforrás terheit, mert a többiek csökkentik. Hogyan lehetséges ez? Láttuk az előbb a keresztfinszírozási modellben, hogy minden kormányzat abban érdekelt, hogy az adóterheket, illetve a teljesítési költségeket elsősorban a kevésbé mobil adóalanyokra tolja. Azonban nem feltétlenül tudja, hogy melyik adóalany mennyire mobil, melyik esetében mekkora a mobilitás költsége. Minden jogalany zsarolhat azzal, hogy elköltözik. Csakhogy, ha a többi jogrendszerben csökkennek a terhek, akkor kiderül, ha valaki blöfföl: akik maradnak, ők kevésbé mobilak. Mivel kevésbé mobilak, így őket magasabb terhekkel lehet súlytani. Ezzel előttünk áll a stratégiai helyettesítő viszony: amikor a másik helyen csökkennek az ottani terhek (és ezért a mobilabb erőforrás tényleg elvándorol), akkor lehet emelni a hazaiakat, hiszen helyben már csak a kevésbé mobil erőforrások, személyek maradtak.²⁹

1.4. Intézményi környezet

*Erin O'Hara, Larry Ribstein*³⁰ és *Simon F. Deakin*³¹ is felhívja arra a figyelmet, hogy ahogyan a klasszikus piaci verseny is megköveteli, hogy legyen azt támogató, vagy legalábbis nem akadályozó, tiltó jogi környezet (legyenek tiszták a jogok, jogosultságok, azok megsértését a jogrendszer szankcionálja) ugyanígy a jogrendszerek közötti verseny mögött is ott kell, hogy álljon valamiféle mögöttes jog. Kézenfekvő jogi tényező a *mobilitás szabadsága*. Egy határait bezáró ország nem venne részt telephelyválasztási versenyben. (Tegyük hozzá: nemsokára látunk majd olyan versenyt is, amiben viszont igen – pontosabban, hogy a határait teljes mértékben lezáró ország képe miért nem reális.) De a jogverseny hatása erősebb akkor is, ha léteznek a mobilitás költségeit csökkentő nemzetközi befektetés-védelmi egyezmények, a legnagyobb kedvezmény elvét kimondó megállapodások, a külföldi befektetők és a célállamok között létrejött egyedi

²⁹ Ilyen modellt mutat be Petter OSMUNDSEN – Kåre Petter HAGEN – Guttorm SCHJELDERUP: Internationally Mobile Firms and Tax Policy. *Journal of International Economics*, 45. (1998) 97–113.

³⁰ Erin A. O'HARA – Larry E. RIBSTEIN: *The Law Market*. Oxford, Oxford University Press, 2009. 37–64. [a továbbiakban: O'HARA–RIBSTEIN (2009a)]; Erin A. O'HARA – Larry E. RIBSTEIN: Rules and Institutions in Developing a Law market: View from the United States and Europe. *Tulane Law Review*, 82. (2008) 2147–2180.

³¹ Simon F. DEAKIN: Legal Diversity and Regulatory Competition: Which Model for Europe? *European Law Journal*, 12. (2006) 440–454.

szerződéses, illetve azokat kikényszerítő választottbíróvási rendszer is. De a magasabb szintű jog korlátozhatja is a versenyt: például, ha maga direkt módon harmonizálni kezd.

Kollíziós szabályok. A verseny várható egyensúlyát, az egyes jogrendszerekre ható ösztönzőket elsősorban a kollíziós szabályok határozzák meg. Lássuk erre a legegyszerűbb példát: a termékbiztonsági szabályok alapján megítélt termékfelelősség kérdését. A teljesség érdekében legyen három érintett állam: a gyártóé, a fogyasztó/károsulté és a vásárlás helye. (i) Ha a kollíziós szabály szerint termékfelelősségi esetekben – a *származási hely elve* szerint – a gyártó hazai szabályai szerint kell megítélni a kártérítési felelősséget, akkor olyan jogverseny indul, amely a gyártók érdekeit helyezi a középpontba, vagyis vélhetően deregulációs licit alakul ki: az alacsony elvárással garantálni lehet, hogy ritkán kell kártérítést fizetni, ami a telephelyet vonzóvá teheti. (Persze amennyiben a gyártó nemkívánatos, akkor fordítva: ez a szabály csak még inkább erősíti a kiutasító versenyt.) (ii) Ha a kollíziós szabály szerint az alkalmazandó jog a *fogyasztó hazai joga*, akkor a jogrendszerek vélhetően a minél könnyebben megítélhető, minél magasabb kártérítés felé mozdulnak majd el. Ha az export és az import viszonylag könnyű, akkor ez a szabályozás a gyártók telephelyválasztására úgysem hatna. (Pontosabban csak annyiban, amennyiben hazai fogyasztókat szolgál ki.) Azt, hogy mi indítja el a fogyasztók kegyeiért folyó versenyt, a negyedik fejezetben látjuk majd. (iii) Ha az alkalmazandó jog a *vásárlás helye szerinti jog*, akkor a jog alakításával nem lehet hatni a telephelyválasztásra. Arra azonban igen, hogy a terméket hol milyen áron forgalmazzák majd. A gyártók ugyanis tudják, hogy melyik jogrendszerben milyen kártérítési kockázatokkal szembesülnek, ezért vélhetően jogrendszerenként eltérő árakat is szabnak – sőt, akár egyes helyeken be is szüntethetik a forgalmazást. A fogyasztókat túlzottan védő, a gyártókra túl sok kockázatot toló szabályozás túl magas árakat eredményez. Emiatt a kevésbé kockázatkerülő fogyasztók (illetve a kockázatot kevésbé jól felmérő fogyasztók), amennyiben tehetik inkább máshol, olcsóbban vásárolnak.³²

2. Horizontális verseny: jogválasztás

A jogverseny előbb tárgyalt lakó-, telephelyválasztási modelljei azt feltételezik, hogy az adott jogrendszer szabályai csak akkor érvényesíthetőek, ha a polgár vagy a tőke ott valóban meg is jelenik, belföldivé válik. Ugyanakkor ismert a jogverseny másik formája is: a jogválasztás. Fontos leszögezni, hogy a jogválasztást tágabban értelmezzük, mint a nemzetközi magánjog: minden olyan esetet ide sorolunk, amikor fizikai költözés nélkül elérheti valaki, hogy valamilyen ügyére ne a hazai jog vonatkozzon. Köthet szerződést más nemzet joga szerint akkor is, ha nem annak polgára. Létrehozhat vállalatot más ország joga szerint is. Az ilyen módon megkötött szerződések, az ilyen módon létrehozott vállalatok kapcsán felmerülő jogvitákat pedig (elvileg) akár a

³² O'HARA-RIBSTEIN (2009a) i. m. 19–20.; Michael W. McCONNELL: A Choice-of-Law Approach to Products-Liability Reform. *Proceedings of the Academy of Political Science*, 37. (1988) 90–101.

saját telephelyükön is, a hazai bíróság előtt is lefolyathatják. De ebben az értelemben ide tartozik a fórumválasztás is.³³

Speciális formája ennek a jogválasztásnak az, amikor az adott jogalany nem egy másik nemzeti jog kedvéért hagyja el a saját nemzeti jogát, hanem valamilyen helyi, iparági, vallási szokás, jog kedvéért. Kereshet olyan fórumot vitás ügyei eldöntésére, amely ez alapján dönt. Gondolhatunk itt akár a hazai, akár a nemzetközi választottbíróságokra (amelyek nem pontosan ugyanolyan döntéseket hoznak, mint amilyeneket adott ügyben az állami bíróság hozna). De gondolhatunk a különböző önszabályozási formákra is (igaz ezeket sokszor a hivatalos bíróságok is elismerik speciális jogforrásnak). Vagy a Nyugat-Európában élő muszlim közösség ügyeiben az iszlám jog szerint ítélező iszlám bíróságokra is.

Mielőtt ezek elemzéséhez kezdenénk, ki kell emelni: a továbbiakban nem törekszünk teljességre, hanem a *telephelyválasztási modellhez képest* mutatjuk be az eltéréseket. A kérdés: amennyiben egy jogverseny nem azért zajlik, hogy az erőforrás hol települjön le, hanem csak a jogválasztásért, akkor a verseny végeredménye *mennyiben tér el az első fejezetben látottaktól?*

Minimális váltási költség – erős innovációs verseny. A legfontosabb különbség a jogverseny két formája között, hogy jogválasztás esetén minimális a váltási, „mobilítási” költség. Természetesen fontos költségtényező az, hogy az adott jogban magát kiismerő szakértővel bírjunk (ez vélhetően drágább, mint a hazai jog szerint eljárni), de a jogváltás e költsége lényegesen alacsonyabb, mint ha fizikailag is mozgatni kéne a jogalanyt (költözni, telephelyet váltani). Mint az előző fejezetben láttuk, a mobilabb erőforrásokért intenzívebb a verseny. Éppen, ezért azokon a jogterületeken, ahol a jogválasztás lehetséges élesebb versenyt, sokkal erősebb innovációs nyomást várhatunk.

Fórumválasztás. Míg a felek kölcsönös megegyezésén alapuló jogválasztás a nemzetközi magánjogban, és az elméleti irodalomban³⁴ általában támogatott, addig a fő-

³³ Az irodalomban megjelenik

- a nemjegyzett vállalatként működő [unincorporated] cégek szabályozásában (Bruce H. KOBAYASHI – Larry E. RIBSTEIN: Jurisdictional Competition for Limited Liability Companies. *University of Illinois Law & Economics Research Paper Series*, No. LE09-017 (2009), <http://ssrn.com/abstract=1431989>),
- a biztosítások szabályozásában (Henry N. BUTLER – Larry E. RIBSTEIN: The Single-License Solution, *Regulation*, 31. (2008) 36–42.)
- a munkajogban (Bruce H. KOBAYASHI – Larry E. RIBSTEIN: Privacy and Firms. *Denver University Law Review*, 79. (2002) 526–531.)
- a házasságkötés szabályozásában és a családjogban (Francis H. BUCKLEY – Larry E. RIBSTEIN: Calling a Truce in the Marriage Wars. *University of Illinois Law Review*, (2001) 561–610.), vagy épp
- a dologi jogban – különösen a trust-ok szabályozásában (Abraham BELL – Gideon PARCHOMOVSKY: Of Property and Federalism. *Yale Law Journal*, 115. (2005) 72–115.; Robert H. SITKOFF – Max SCHANZENBACH: Jurisdictional Competition for Trust Funds: An Empirical Analysis of Perpetuities and Taxes. *Yale Law Journal*, 115. (2005) 356–437) folyó verseny.

Erin A. O'Hara és Larry E. Ribstein 2009-es könyvükben az Egyesült Államok gyakorlatát elemezve, a választottbíráskodást, a társasági jogot, a fogyasztói szerződéseket, a házasságot és a tulajdonjogot emelte ki mint olyan területet, ahol a jogválasztás fontos szerepet játszik, ahol a jogok versenye éles. Ld. O'HARA–RIBSTEIN (2009a) i. m.

³⁴ Például O'HARA – RIBSTEIN (2009a) i. m.; Erin A. O'HARA – Larry E. RIBSTEIN: Conflicts of Law and Choice of Law. *University of Illinois Colleges of Law Law & Economics Research Paper Series*, LE09-

rumválasztásról kifejezetten negatív a vélemény. A szabad fórumválasztás kritikája épp a káros verseny előbb látott modelljére épül: mivel fórumválasztás esetén a felpe-res egyedül dönt, így a versengő jogrendszerek (persze, csak akkor, ha az adott ügy valamiért ‘vonzó’) az ő megnyerésükre fognak koncentrálni, nekik próbálnak minél kedvezőbb feltételeket teremteni.

Ugyanakkor le kell szögezni: a fő különbség a megítélésben nem abból fakad, hogy ex ante vagy ex post történik-e a választás, hanem abból, hogy minden érintettek hozzájárulásával történik-e. Jó példát szolgáltat erre az, hogy fogyasztói szerződések esetén a legtöbb jogrendszer korlátozza a választást. Ha az lenne a kérdés, hogy előze-tes jog-, vagy utólagos fórumválasztásról van-e szó, akkor ezt nem kellene korlátozni. A gond abból fakad, hogy, bár a szerződésben szereplő kitételeket ex ante határozzák meg a felek, de az érintett fogyasztók hozzájárulása megkérdőjelezhető. Ezzel szem-ben, amennyiben ex post, de a felek közös megegyezésével történik a fórumválasztás, akkor például az irodalom ennek kikényszerítését kifejezetten támogatja.³⁵

Nemzeti jogok diszpozitívává válása. Végső soron, a jogválasztással a nemzeti jog, még annak elvileg kógens része is diszpozitívává válhat, a jogalanyok (viszonylag ala-csony költséggel) kiléphetnek alóla. Amilyen mértékben szabad a jogválasztás, any-nyiban a különböző jogok egyes elemei szabadon variálhatóak, szemezgethetünk kö-zöttük: az egyik kérdésben az egyik, a másikban a másik jog alá vethetjük magunkat. Nem kell elköltözni Nagy-Britanniába, Ciprusra, vagy Svájcba ahhoz, hogy a magyar helyett a brit, ciprusi, vagy svájci cégjogi vagy szerződési jogi szabályok vonatkoz-zanak ránk. Amennyiben pedig az adott jog szerinti eljárást a hazai hatóság előtt is lefolytathatjuk, akkor a mobilitási, jogváltási költségek még alacsonyabbak lesznek.

Intézményi környezet. A jogválasztás lehetősége is függ természetesen attól, hogy milyen szabályokhoz alkalmazkodnak az egymással versengő jogrendek. Például amennyiben a *székhely helye* szerint ítélik meg a vállalatokat és nem a *bejegyzés helye* szerint, akkor ilyen jogválasztás már nem lesz lehetséges, csak telephely-, pontosabb székhelyválasztás. Ha újra és újra engedélyeztetni kell az egyes gyógyszereket, élel-miszereket, amikor új piacra akar valaki belépni, mert az ottani jog nem fogadja el a máshol kapott engedélyt, akkor az engedélyeztetés jogának megválasztása már nem lesz lehetséges, vagyis ez a kérdés kikerül a jogverseny köréből. Ha a hazai jog nem ismeri el, nem kényszeríti ki más jogrendszerek bíróságainak döntéseit, akkor ez a fő-rumválasztást nehezíti. Ha a hazai bíróságok nem hajlandóak (vagy tegyük hozzá: nem képesek) a hazain kívül más jogot alkalmazni, akkor a jogválasztás lesz költségesebb, nehezebb, hiszen ekkor nem elég csak a jogot megválasztani, hanem azzal együtt a jogviták rendezését is az adott országba kell vinni.

Miért (és mely jogterületeken) engednek a nemzeti jogok ilyen jogválasztást? Az első kézenfekvő ok természetesen a *kölcsönösség*: ha valaki azt akarja, hogy az ő joga választható legyen, akkor általában neki is fel kell ajánlania, hogy más jogokat

---

30 (2009) 8–11. [a továbbiakban: O’HARA–RIBSTEIN (2009b)]

³⁵ O’HARA–RIBSTEIN (2009a) i. m. 20.; LARRY E. RIBSTEIN: Choosing Law by Contract. *Journal of Corpora-tion Law*, 18. (1993) 245–300.

válasszanak a nála lakók.³⁶ Megjelenhet ez a ‘kölcsonösség’ felsőbb szintű jog előírásában is – például, ha előírja a *kölcsonös elfogadást*.³⁷ A másik fontos érv épp a *telephelyválasztási verseny korlátozása*: amely jogrendszer engedi, könnyebbé teszi a jogválasztást, az az erőforrásoknak már nem csak azt ígéri, kínálja, hogy neki kedvező nemzeti jogot alkot majd (ez volt az első fejezet modellje), hanem azt is, hogy tőle bármely jog – a sajátjánál a leteleplőnek kedvezőbb is – elérhető lesz. Innentől az, hogy mely országok mely pontokon engedik meg a jogválasztást, ugyanúgy a jogrendszerek közötti verseny része lehet, mint a hazai jog bármilyen más elemében folyó verseny: amely jogrendszer több választási lehetőséget ad, *ceteris paribus* vonzóbb lesz.

Lássunk erre egy egyszerű példát! Tegyük fel, hogy az a kérdés, hogy egy hazai vállalat más jog szerint kötött szerződése kikényszeríthető-e. Amennyiben a válasz nem (vagyis csak a hazai kógens és diszpozitív szabályok keretei között maradhatnak³⁸ – és a külföldi bíróság adott ügyben hozott döntése sem lenne kikényszeríthető), akkor állandóan fejlesztenünk kell a szerződési jogot. Ugyanis, ha a túlzottan „lemarad” más jogrendszerek mögött, akkor a cégek el fognak menni (és vélhetően külföldiként az új hazai joguk szerint kötik majd meg a szerződéseiket).³⁹ Amennyiben azonban megengedjük a jogválasztást, akkor ilyen állandó jogfejlesztés nélkül is elérhető lesz számukra legfejlettebb megoldás. Az Egyesült Államok példája jól mutatja ennek hatásait: kialakulnak egyes jogterületeken ‘piacvezető’ jogrendszerek, más tagállamok polgárai is ezeket választják – a többi tagállam pedig élvezheti, hogy nem kell a jogrendszerét állandóan változtatni az adott szektor folyamatosan változó igényeihez szabni.⁴⁰

A *kógencia paradoxona*. Felmerül természetesen a kérdés, hogy ha egyszer a nemzeti jog választhatóvá válik, sőt a verseny a választási lehetőséget jutalmazza is, akkor miért maradnak meg egyáltalán kógens (de a jogválasztással megkerülhető) szabályok. Miért nem teszi ezeket a hazai jog eleve diszpozitívvvá? Például, mi értelme kógens előírásokat írni a társasági jogba, ha utána megengedjük, hogy valaki más jog szerint alapítson vállalatot? A válasz talán paradoxnak tűnő módon épp a jogversenyben

³⁶ A University of Missouri Contracting and Organizations Research Institute adatbázisa alapján O’Hara és Ribstein például kimutatja, hogy az Egyesült Államokban a szerződésekben szereplő jogválasztási klauzulákra leggyakrabban kijelölt tagállamok azok, amelyek a leginkább engedik a jogválasztást. O’HARA–RIBSTEIN (2009a) i. m. 82.

Persze tegyük hozzá: erre nem csak a kölcsonösség nyújt magyarázatot, hanem éppen az innovációs verseny is. Azok az államok, amelyek a leginkább engedik (legkevésbé korlátozzák) a jogválasztást, egyben a legnagyobb versenynek is teszik ki magukat. Ez az éles verseny pedig kikényszeríti az innovációt – nem csak a külső szereplők vonzása, hanem a hazaiak megtartása miatt is.

³⁷ Ld. O’HARA–RIBSTEIN (2009a) i. m. 65–84.; Erin A. O’HARA O’CONNOR – Susan D. FRANCK: Foreign Investments and the Market for Law. *University of Illinois Law Review* (2014) 1615–1616.

³⁸ Értve ez alatt, hogy külföldi jog diszpozitív szabályai csak akkor érvényesíthetőek, ha azokat tételesen beleírjuk a szerződésbe – nem hagyatkozhatunk arra, hogy a bíróság egyszerűen az angol, amerikai, német, svájci, stb. diszpozitív szabályt, jogértelmezést fogja alkalmazni vita esetén.

³⁹ Ha a kérdés csak az, hogy a helyi bíróság is elbírálja a jogesetet, vagy csak külföldi, a választott jog szerinti bíróságon lehet eljárni, akkor is megvan ez a hatás – csak gyengébb az emiatti elvándorlási ösztönző.

⁴⁰ Ilyen piacvezető jog az Egyesült Államokban például a társasági jogban a delawarei, a szerződési jogban a new yorki, a hitelkártya-szerződések terén a dél-dakotai, a biztosítási jogban a connecticuti. Ld. O’HARA–RIBSTEIN (2009a) i. m. 77–78.

rejlík: időnként előnybe kerülhet az a jog, amely a megfelelő szabályokat kógens és nem diszpozítív formában kínálja.

Egyrészt, a kógens szabályok kiszámíthatóbbá teszik a bírósági ítélkezést. Tegyük fel, hogy választhatunk aközött, hogy a hazai jog szerint szerzödünk, amely csak diszpozítív szabályokat ad (és ezért szabadon eltérhetünk tölük, azt írunk a szerzödésbe, amit akarunk), vagy egy másik jogrendszer szerint, ahol megtaláljuk azokat a szabályokat, amiket szeretnénk, de ott ezek kógens szabályok. Utóbbi választásának előnye, hogy azzal egy megismerhető joggyakorlatot is kapunk – míg a hazai jogvita esetén ki leszünk szolgáltatva a bíróságok nehezebben megjósolható jogértelmezésének.⁴¹

Másrészt, ha valaki adott jogügyletét valamilyen jog alá viszi, akkor annak későbbi változásai is vonatkozni fognak rá. A jogi, joggazdasági irodalomban ugyan ez a hatás inkább veszélyként jelenik meg (olyan jogot érdemes választani, amelynél kevésbé kell tartani ilyen, számunkra káros változástól)⁴², de létezik pozitív következménye is. Jól ismert példája ennek a társasági jog, ahol éppen a kógens szabályozástól várható a társaság működésének 'karban tartása', vagyis, hogy változzon, amennyiben a külvilág ezt megköveteli. A sok tagot összefogó vállalatok esetén ugyanis fenyeget a kollektív cselekvés és a potyázás problémája: hiába lenne szükség a világ, a piac változása miatt a társaság működésének átalakítására, elképzelhető, hogy egyik tag sem fogja a szervezet átalakítását kezdeményezni – mindenki a másakra vár. Ha azonban a kógens szabály változik, akkor ahhoz a szervezetnek is idomulnia kell. A jogválasztás szabadsága pedig rá is kényszerítheti a jogalkotókat erre az állandó 'karbantartásra': ha nem tartanak lépést a világgal, akkor lemaradnak a versenyben, az új vállalatokat nem náluk alapítják, a korábbiakat esetleg átvihetik más jog alá.

Szabályozás-kereslet. A kógenca paradoxona már utal arra, hogy a jogválasztásban megjelenő verseny nem feltétlenül deregulációs licit. Megjelenhet az előző fejezetben látott szabályozás-kereslet is. Ismét utalhatunk, a fent említett NYSE-n bejegyzett cégek esetére: számukra kógens szabály az információs követelmény.⁴³

3. Vertikális verseny

A magasabb szintű jogalkotó általában a verseny intézményi környezetét megalkotó szuperszabályozó szerepét tölti be: előírja vagy korlátozza a horizontális versenyt.

⁴¹ Az Egyesült Államokban a delaware-i társasági jog sikerét részben ezzel, a kiszámítható, megismerhető, részletes joggyakorlattal magyarázza az irodalom – esetleg a szabadabb, a menedzsmentet jobban védő más tagállami jogrendszerekkel szemben is. Ld. Lucian Arye BEBCHUK – Alma COHEN – Allen FERRELL: Does Evidence Favor State Competititon in Corporate Law? *California Law Review*, 90. (2002) 1775–1821. A menedzsment szerepe itt azért fontos, mert Delaware sikereit sokan (például Deakin vagy Stephen Bainbridge) azzal magyarázzák, hogy az egy kifejezetten menedzserbarát, az ő felelősségüket, tagok általi elszámoltathatóságukat korlátozó jog. Márpedig a társaságok kapcsán a legfontosabb döntéseket, így gyakran már a bejegyzéssel, alakítással, átalakítással, jogválasztással kapcsolatos döntéseket is ők hozzák. DEAKIN i. m.; Stephen M. BAINBRIDGE: *Corporate Law*. 2nd ed. New York, Foundation Press 2008. 9–10.

⁴² O'HARA-RIBSTEIN (2009a) i. m. 28.

⁴³ Ld. 27. lábjegyzet.

A felsőbb szint azonban nem csak szuperszabályozóként léphet a rendszerbe, hanem maga is résztvevője lehet annak. Két klasszikus mintát ismerünk erre: a vertikális jogválasztást és a kiszorítást.

Szuperszabályozó. Elképzelhető, hogy a felsőbb szintű szabályalkotó kényszerítheti ki a versenyt, a szabadkereskedelmet azon keresztül, hogy az áruk, a szolgáltatások, a tőke, a munkaerő mozgását akadályozó protekcionista jogintézmények alkalmazását tiltja. De korlátozhatja is a káros versenyt, például a túl alacsony adók tiltásával, vagy olyan minimális szabályozási elvárások megfogalmazásával, amelyek alá az egymással versengő jogrendszerek nem mehetnek (hiába szeretnének).

Azt, hogy ez a szuperszabályozó milyen célokat követhet, és milyen eszközökkel élhet, legjobban talán *Simon F. Deakin* fogalmi rendszerében érthetjük meg. Ő elválasztja a lábbal szavazás rendszerén alapuló, de a káros verseny ellen szabályokkal védekező *versengő föderalizmust*, és az ún. *reflexív harmonizáció* – általa kidolgozott – modelljét. Utóbbi esetén az intézményrendszer célja az innovációs verseny ösztönzése. A versengő föderalizmus a harmonizációhoz vezet – vagy azért, mert a szuperszabályozó, a káros verseny megelőzése érdekében előírja azt, vagy azért, mert, mint a deregulációs licit vagy a kiutasító verseny kapcsán fent láttuk, maga a verseny kényszeríti ki a spontán harmonizációt. Ezzel szemben a reflexív harmonizáció célja éppen az, hogy fenntartsa a jogrendszerek közötti különbséget. Ez biztosítja ugyanis az innovációt, és azt hogy tanulhassanak egymástól. Deakin ebben látja a fő különbséget az Egyesült Államok föderális struktúrája (amelyet a versengő föderalizmus mintapéldájaként kezel) és az Európai Unió reflexív harmonizáción nyugvó szabályozási technikái között.⁴⁴

Vertikális jogválasztás. Jogválasztás nem csak különböző helyi jogok között állhat fenn. Bizonyos esetekben előfordul, hogy különböző szintű kormányzatok állítanak egymással versengő jogintézményeket. Ebben az értelemben két intézmény (bár az alkotóik között van valamiféle hierarchia) egymásnak ugyanolyan versenytársa lesz, mint amikor két – például, szomszédos – kormányzat hoz létre egymással versengő jogi formát.

Az irodalomban az egyik leggyakrabban elemzett vertikális verseny az európai társasági jog modellje, ahol vállalatokat nem csak különböző nemzeti jogok, hanem az uniós jog alapján is létre lehet hozni – például európai részvénytársaságot.⁴⁵ De hasonló példa lehet az is, ha adott ügyet föderális és nemzeti bíróságok, választottbíróságok előtt is meg lehet tárgyalni. Amennyiben az eljárásrendjük, esetleg a jogértelmezésük, vagy akár az alkalmazott jog is eltér, akkor itt nyilvánvalóan versenytársává válik egymásnak a két különböző szintű jogrendszer.⁴⁶

⁴⁴ DEAKIN i. m.

⁴⁵ Az európai társasági jogban jelentkező vertikális verseny elemzéséért ld. pl. Martina ECKARDT – Wolfgang KERBER: Horizontal and Vertical Regulatory Competition in EU Company Law: The Case of the European Private Company (SPE) *Andrássy Working Paper*, Series No.28. (2013).

⁴⁶ Például az Egyesült Államokban bizonyos összeghatár fölött, amennyiben a szerződést több tagállam polgára kötötte, akkor ex post választhatják a föderális bíróságot is. De ugyanilyen kérdés az is, amikor már a szerződés megkötésekor kikötik, hogy valamely nemzetközi intézmény bíróságát, választott bíróságát jelölik ki fórum – miközben elvileg a nemzeti bíróság, vagy az adott nemzet jogát alkalmazó választott bíróság is lehetne az.

Kiszorító hatás. A többszintű szabályozás versenyt generálhat akkor is, ha a különböző szintek között a feladatelhatárolás egyértelmű és átfedés mentes. Ekkor a verseny abban jelentkezik, hogy az alsóbb vagy a felsőbb szintű joghoz sorolt esz-közzel szabályozzuk-e, adóztassuk-e inkább az alanyt. Vegyük csak az adózás és a telephelyválasztás példáját: az adminisztrációs és politikai eltéréseket leszámítva az adóalany számára mindegy, hogy egyik vagy másik kormányzati szintnek fizet-e ugyanannyi adót. Viszont az, hogy összesen mennyi adót fizet, az befolyásolhatja a telephelyválasztását. Ha a magasabb szintű kormány adója nő, akkor ez kiszorítja az alsóbb szintűt: ha nem reagál, akkor nő az összes adóteher, vagyis nő az esélye, hogy az erőforrás telephelyet vált. Természetesen ugyanez igaz a szabályozásra is: ha a magasabb szintű jognak juttatott szabályozási területen az elvárások szigorodnak, és ezért nő a teljesítési költség, akkor az alsóbb szinten ezt a szabályozások enyhítésével kompenzálni kell, ha nem akarják növelni az elvándorlás veszélyét.⁴⁷

4. Mobilitás nélküli verseny: tiltakozás kilépés nélkül

Albert Hirschman klasszikus írása⁴⁸ szerint egy elégedetlen fél két dolgot tehet: vagy tiltakozik vagy elhagyja, elmegy máshova. Az eddigi modelljeink, a telephelyválasztással, vagy a jogválasztással a második formát vizsgálták, vagyis az elégedetlenek elhagyják az adott jogrendszert, keresnek jobbat. Ugyanakkor létezik a versenynek olyan formája is, amikor kilépésre sincs szükség – elég a tiltakozás. Ha van összehasonlítási alap, akkor ebből is kialakulhat az irodalomban *területi* vagy *összehasonlító versenyként* (yardstick competition) ismert forma.

Az összehasonlító verseny modellje két feltételezésen nyugszik: (i) a jogrendszerek megpróbálják elkerülni, hogy a helyi tőke, a helyi lakosok elégedetlenek legyenek, tiltakozás induljon, (ii) a tiltakozás ereje függ attól, hogy a jogrendszer másokhoz képest milyen teljesítményt nyújt. Minél rosszabb a relatív teljesítmény, annál erősebb az elégedetlenség, a tiltakozás. Ha például a teljesítményt azon mérik, hogy milyen értéket kap egy nemzetközi összehasonlítást végző szervezettől, vagy milyen hamar vezet be az Eurót (megelőzik-e a szomszédok?), és e mutatók szerint rosszul teljesít, akkor az a hazai megítélést rontja, nő a tiltakozás esélye.

A jogrendszer teljesítménye: specifikus tiltakozás. A fő probléma természetesen az, hogy mivel mérjük a jogrendszer teljesítményét. De fontos kérdés a teljesítmény és a tiltakozás viszonya is. Láttuk már, hogy ugyanarra a közjóság-kínálatra a különböző csoportok másképp reagálnak. A jogrendszernek tehát választania kell, hogy mely csoportokat tekinti fontosnak – a teljesítményt tehát azon mérhetjük, hogy ezek a kivételezett csoportok megkapják-e, mikor, milyen minőségben, mekkora mennyiségben a nekik fontos közjóságokat. (Arra a kérdésre, hogy kik a fontos csoportok mindjárt visszatérünk.) Az adott mutatókkal mért rossz relatív teljesítményből azonban önmagában még nem következik, hogy tiltakozás indul. Nem biztos ugyanis, hogy az

⁴⁷ A kiszorítási verseny elemzéséért ld. Michael KEEN: Vertical Tax Externalities in the Theory of Fiscal Federalism. *International Monetary Fund*, WP/97/173. 1997.

⁴⁸ Albert O. HIRSCHMAN: *Kivonulás, tiltakozás, hűség*. Budapest, Osiris, 1995.

érintettek tudnak a rossz teljesítményről. És ha tudnak is, akkor is kérdés, hogy komoly tiltakozásba fognak-e.

Információs probléma. Az első kérdés az információszerzésé: honnan tudja meg az adott csoport, hogy milyen a jogrendszer relatív teljesítménye. Szemben a kivonulással (telephelyváltással), amikor azért gyűjt valaki információt a máshol elérhető megoldásokról, hogy ő maga a számára legkedvezőbb jogot válassza, vagy oda költözzön, addig tiltakozás esetén a hozam csak az, hogy tiltakozni kezdhet. Azonban ha ez sikeres, akkor nem csak ő, hanem a csoport többi tagja is megkapja a jobb közjóságot. Ezért itt is a potyázás veszélye fenyeget: lehet, hogy senki nem gyűjt információt. Ezt a nemzetközi szervezetek, vagy maga a kormányzat próbálhatja csökkenteni – ő is nyújthatnak információkat, kormányközi összehasonlításokat. Csakhogy ezek az információforrások nem biztos, hogy azokat az eredményeket vetik össze, amelyek valóban fontosak az adott csoport számára – lehet, hogy azokra fókuszálnak, amelyek az *információgyűjtők szerint* fontosak, amelyek az ő érdekeiket szolgálják.

A potenciális tiltakozók azonban fontos információhoz juthatnak mások kilépése révén is: amikor a hozzájuk hasonló kivonulók elhagyják az adott közösséget, akkor ezzel információt is adnak a maradóknak arról, hogy a hozzájuk hasonlóak számára léteznek jobb, szabályozástechnikailag hatékonyabb jogrendszerek. Azonban ez a direkt információs hatás egyszerű: ha egy csoport kilépett, akkor a következő időpontban ő már nem gyűjt információt, nem juttatja azt el a többiekhez, hacsak azzal nem, hogy nem tér vissza.⁴⁹

Csoportszervezési probléma. Az összehasonlító verseny másik problémája az, hogy az informált elégedetlenek valóban tiltakozni fognak-e. A tiltakozás megszervezése is a potyázásnak kitett helyzet: a csoportot meg kell szervezni. A sikeres tiltakozás is közjóság: azok költségén (esetleg azok veszélybe keveredése árán), akik a tiltakozásban részt vesznek, a csendben maradók (a kockázatkerülők) számára is javul a közjóság minősége. A tiltakozás és ezzel a területi vagy összehasonlító verseny ereje tehát attól függ, hogy ezt a csoportszervezési, kollektív cselekvési problémát melyik csoport tudja leküzdeni.

Ezzel vissza is juthatunk az előbb meg nem válaszolt kérdéshez: kik lesznek a kormányzat számára fontos csoportok? A válasz első olvasatban: vélhetően azok, akik információhoz jutásától és tiltakozásától jobban kell tartani.⁵⁰

5. A közösségi döntések kritikája: politikusi önértékek szerepe

A szövegben eddig nem nagyon volt valódi alany. Arról beszéltünk, hogy a kormányzatnak, vagy a jogrendszernek, vagy éppen a felsőbb szintű szuperszabályozónak mi fontos. Kívánatos és nemkívánatos erőforrásokról beszéltünk. A társadalomtudományi

⁴⁹ Erre mutat be egy modellt Edward L. GLAESER – Andrei SHLEIFER: The Curley Effect: The Economics of Shaping the Electorate. *The Journal of Law, Economics, and Organization*, 21. (2005) 1–19.

⁵⁰ A tiltakozás, az információszerzés és a csoportszervezés problémájáról részletesebben SZALAI Ákos: Miért korlátozzák az országok a szuverenitásukat? (Joggazdaságtani és közösségi döntések elméletén nyugvó magyarázatok) *MTA Law Working Paper*, 2014/54.

modellekben azonban az ilyen elvont, összetett alanyoktól szerencsés tartózkodni. Emberek, illetve az ő csoportjaik cselekszenek. Amikor a jogrendszer változik, akkor a kormányzatban helyet foglalók, a jogalkotásban, a jogalkalmazásban szerepet vállalók véleménye, tettei, akarata változik. Ha egy erőforrás kívánatos (vagy nem), a döntéshozók szemében az.

Az eddigi elemzések implicit módon majd mindig abból indultak ki, hogy ezek a döntéshozók, a döntéshozó csoportok a helyi polgárok, a helyi tőke jólétét, boldogságát, hasznosságát, hozamát akarják növelni. A területi verseny modelljében azonban megjelent egy új elem is: a kormányzat, az abban meghatározó szerepet betöltő emberek számára nem a helyi közösség a fontos, hanem azok a csoportok, akik tiltakozásától jobban kell tartani. A tiltakozásra kevésbé képes csoportok könnyebben elkerülik a figyelmüket. Ez a *közösségi döntések elméletének* egyik alapvető állítása: a döntéshozók nem feltétlenül önzetlenek, nem feltétlenül a helyi közösség javát keresik (esetleg nem is lehet a 'helyi közösség javát' meghatározni), hanem saját, személyes érdekeik (újra-választási esélyeik, hivataluk megtartásának reménye, a későbbi karrier-, jövedelmi lehetőségeik) is erőteljesen befolyásolják a döntéseiket. A közösségi döntési elmélete a versenymodellt is más megvilágításba helyezi. Módosítja egyrészt a pozitív modellt: megváltozik az, hogy mit várhatunk a jogversenytől – mi lesz annak várható végeredménye, egyensúlya. A közösségi döntések elmélete segít megválaszolni azt a kérdést is, ami eddig teljesen nyitott volt: kiket tekint kívánatos, és kiket 'kiutasítandó', nemkívánatos csoportnak a döntéshozó. De más lesz a normatív modell is: nem biztos, hogy a végeredmény ugyanúgy értékelendő, ha tekintettel vagyunk a közösségi döntések által bemutatott torzításokra.

Pozitív modell. Megváltozhat a verseny végeredménye, ha az egyes jogrendszerek döntéshozói a saját hasznukat és nem a közösség érdekeit állítják a középpontba. Lásunk egyetlen példát erre!⁵¹ Tegyük fel, hogy a kívánatos erőforrásokon belül léteznek mobilabbak és kevésbé mobilak. Mint láttuk, a káros verseny (a keresztfinanszírozási verseny) modellje szerint a verseny az előbbiért folyik majd. A közösségi döntések elmélete azonban megmutatja, hogy közel sem biztos, hogy az önrédekkövető kormányzat a mobilabb erőforrásokért kezd harcba – sőt lehet, hogy kifejezetten a kevésbé mobilakra koncentrálna. Mint láttuk, minél nagyobb a mobilabb erőforrások aránya, a kormányzat, a bürokrácia, a jogalkotók, a jogalkalmazók annál erősebb versenyhelyzetben vannak, hiszen ők könnyebben elmennek; ráadásul ennek révén információkkal láthatják el a nem mobil, de tiltakozni képes csoportokat is. Vagyis, ha el akarják kerülni a versenyt, akkor a kevésbé mobil erőforrások vonzóbbak.

Anthony Ogus klasszikus modellje⁵² szintén az érdekelt csoportok közötti eltérések alapján magyarázza azt, hogy a jogverseny spontán harmonizációhoz, vagy éppen széttartó jogfejlődéshez vezet-e – illetve, hogy esetleg el sem indul. Modelljének kulcskérdése, hogy a jogszabályokat igénylő csoportok preferenciái homogének, vagy

⁵¹ A példa alapja: Gary BIGLAISER – Claudio MEZZETTI: Politicians' decision making with re-election concerns. *Journal of Public Economics*, 66. (1997) 425–447.

⁵² OGU (1999). Nuno GAROUPA – Anthony OGU: A Strategic Interpretation of Legal Transplants. *Journal of Legal Studies*, 35. (2006) 341–342.

heterogének-e. Homogén preferenciák alatt azt érti, hogy az összes az adott kérdésben érdekelt csoport számára ugyanaz vonzó. Ha ez a helyzet, akkor a jogverseny a spontán harmonizáció irányába mutat: az adott csoport igényei határozzák meg mindenhol, hogy milyen irányba fejlődik a jog.⁵³ Ilyen homogén preferenciák elsősorban a kereskedelmet erősítő szabályok megalkotása, az azt korlátozó előírások lebontása kapcsán alakulnak ki. Heterogén preferenciák alatt azt érti, hogy a különböző érintett csoportok másféle szabályozásban érdekeltek – az egyik szigorúbb szabályokat, a másik enyhébbeket akar. Ez esetben az adott jogalkotónak döntenie kell, hogy melyik csoport igényeit próbálja kielégíteni. A különböző országok eltérő választ adhatnak erre a kérdésre, ezért az egyes jogrendszerek nem feltétlenül ugyanolyan megoldások irányába fejlődnek.

Normatív elemzés: Leviatán-hipotézis. A Leviatán-hipotézis a közösségi döntések elméletének az egyik fő állítása. Mivel a politikusok, bürokraták (feltevésük szerint) alapvetően a saját érdekeiket követik, így a kelleténél több forrást biztosítanak az államnak – amely fölött, ugye ők rendelkezhetnek; fölöslegesen sok szabályt alkotnak – amely szabályok betartását, ugye ők ellenőrzik, s ezzel a hatalmuk nő. Amikor a káros verseny modellje azt állítja, hogy a vonzó erőforrások megszerzése érdekében az adószint, a szabályozás csökkenni fog, akkor a Leviatán-modell szerint csak annyi történik, hogy az eleve túl nagyra növő kormányzatot (Hobbes képével: ezt a Leviatán-szerű hatalmas szörnyet) legalább a jogrendszerek közötti verseny korlátozza. A verseny a kormányzat, az állam túlzott hatalmának lebontását (is) szolgálja.⁵⁴

További előnye a jogok közötti versenynek, hogy korlátozza az újraelosztási politikát is: nem kerül át annyi erőforrás a gyengébb lobbirejű csoportoktól az erősebbekhez. Jogverseny – különösen telephely-, lakhelyváltás jogi lehetőségének – hiányában a gyengék ki lennének téve annak, hogy a kormányzat az adóterheket, a szabályozás miatti terheket (a teljesítési költségeket) elsősorban rájuk terheli. A kilépés elvi lehetősége azonban ezt a túlterhelést is megakadályozza: adott ponton a gyenge lobbirejű ('kevésbé fontos') csoport tagjai is dönthetnek a váltás mellett, a kivonulással védve meg magukat a túlzott terhektől.

Célok, kívánatos csoportok. Az eddig modellek arra épültek, hogy vannak olyan erőforrások, amelyeket a jogrendszer (most látjuk: a jogalkotók, a jogalkalmazók) kívánatosnak, és vannak, amelyeket éppen kizárandónak, elüldözendőnek tartanak. De me-

⁵³ Tegyük hozzá, hogy ezt akadályozhatja esetleg a jogrendszer változásával szemben ellenérdekelt csoport: a korábbi jogot ismerő, alkalmazó azon jogászoké, akik a jogváltozás miatti tanulást nagyobb erőfeszítésnek értékelik, mint amennyit a vonzóbb jogrendszer miatt keresletnövekedés megér. Ld. erről Anthony OGU: *The Economic Basis of Legal Culture: Networks and Monopolization. Oxford Journal of Legal Studies*, 22. (2002) 419–34.

⁵⁴ Fordítottjára mutat be egy modellt Mike Károly: az unión belül a nemzetek közötti verseny korlátozza a politikusok, a bürokraták hatalmát, ezért maguk a nemzetállami vezetők egyes csoportjai lehetnek érdekeltek olyan uniós jogszabályok megalkotásában, amely korlátozza közöttük a versenyt. Versenyjogi hasonlattal: egy ilyen szabály kartellt hoz létre, amely minden kartelltag, minden nemzetállami bürokrácia számára nagyobb hozamot (nagyobb hatalmat) biztosíthat, mint amit egy versenyben el lehetne érni. MIKE Károly: *Kivonulás, tiltakozás és hűség az Európai Unióban. A specifikus beruházások jelentősége. Századvég*, 4. (2008) 79–117.

lyek ezek az erőforrások, mely csoportok tartoznak az egyik és melyek a másik körbe – és miért? A közösségi döntések elmélete elsősorban abban látja a magyarázatot, hogy milyen erős lobbiz szerveződik meg az adott erőforrás érdekében. A csoportszervezés viszont, mint az előbb láttuk, nem problémamentes. Nagyobb valószínűséggel lobbizik egy olyan csoport, amely kisebb, ahol ezért az egyes tagokra nagyobb haszon jut, ahol az egyes tagok potyázása is jobban érezhető. Könnyebben lobbizik az a csoport, amely eleve jobban szervezett (például szakmai szervezetei eleve adottak).

O'Hara és Ribstein a jogverseny-modelljüket éppen arra építik, hogy ilyen csoport a jogászoké. Ők erősen érdekeltek abban, hogy a saját jogrendszerüket, amelyet ők ismernek a legjobban, válasszák külső szereplők is: ez hoz nekik munkát.⁵⁵ Azok a csoportok, akik megbízásait a helyi jogászok szívesen fogadnák, a jogversenyben kívánatos csoportként jelennek meg.

Összefoglaló

A jogverseny modellek azt feltételezik, a jogok alakíthatóak, sőt az azokat alakítani tudó szereplők (jogalkotók, jogalkalmazók) reagálnak arra, hogy a többi jogrendszer mit lép. Reagálnak, azért mert mobil erőforrások hagyhatják el a területüket, vagy éppen léphetnek be egy-egy jogsabályi változás következményeként. Reagálnak, mert a reputációjuk (és ezért például az újráválasztási esélyük) függ attól, hogy a versenytársakhoz képest az adott jogrendszer hogyan teljesít. Természetesen, mint egyetlen modell, így a jogverseny modell sem magyaráz mindent. Csak azokat a lépéseket, amikor valóban figyelik egymást a jogrendszerek alakítói. Erre azonban egyrészt a mobil erőforrások elvándorlásának (vagy éppen bevándorlásának) esélye, másrészt a közösségi döntések elméletében látott lobbiz rákényszeríthetik őket.

Ugyanakkor a jogrendszerek számára a mobilitás költsége nem adott – azt ők maguk is alakítják. Például a kollíziós szabályok, a kölcsönös elismerés terjedelme vagy a jogválasztás lehetővé tétele csökkenti a jogváltás költségét, ezért élesebbé teszi a versenyt. Az, hogy melyik területen engedik meg, könnyítik, és melyeken gátolják a jogválasztást, függhet attól, hogy milyen eredményt hozna az adott jogterületen a verseny. Illetve függhet attól is, hogy hajlandóak-e belenyugodni abba, hogy a jogválasztás révén a kögens szabályaik gyakorlatilag választhatóvá, diszpozitívává válnak.

Az itt látott versenymodellek rámutatnak: más külső feltételek között a verseny végeredményeként más egyensúlyt várhatunk. Ha minden jogrendszerben ugyanazokat

⁵⁵ Tegyük hozzá: egyben abban is érdekeltek, hogy ezt a munkát monopolizálják, ezért drágábban adhassák. A drága helyi jogszolgáltatás viszont egy egyébként vonzó jogrendszertől is elriaszthat. De mivel itt egy-egy lépés pozitív (vonzó jogrendszer emeli irántuk a keresletet) és a negatív hatásai (ha sikeresen emelik az árakat, az visszafogja azt) egy kézben, a jogászokéban összpontosul, így vélhetően inkább az előbbi hatás lesz az erősebb, vagyis a jogrendszer vonzóbbá válik, ha a jogászok lobbija erős. O'HARA–RIBSTEIN (2009b) i. m. 9.; KOBAYASHI–RIBSTEIN (2009) i. m.; ERIN A. O'HARA: Economics, Public Choice, and the Perennial Conflict of Laws. *The Georgetown Law Journal*, 90. (2002) 941–956.; LARRY E. RIBSTEIN: Delaware, Lawyers and Choice of Law. *Delaware Journal of Corporate Law*, 19. (1994) 999–1025.; MICHELLE J. WHITE: Legal Complexity and Lawyers' Benefit from Litigation. *International Review of Law and Economics*, 12. (1992) 381–395.

a jogalanyokat tekintik kívánatosnak, akkor az (spontán) jogharmonizációhoz vezet: mindenhol az ezen jogalanyok számára vonzó jogintézményeket fogja kínálni. Ez a harmonizáció lehet deregulációs licit, de kiutasító verseny is. Ugyanakkor ezt a folyamatot mindig korlátozza az, hogy az adott erőforrásoknak is szükségük van a helyi szabályozás, adók révén előállítható közjavakra.

Az, hogy adott pillanatban ez a harmonizáció mennyire erős függ az *innovációs hatástól* is: érdemesnek látják-e a jogalkotók újabb és újabb jogrendszeri újításokkal időlegesen előnyt szerezni ebben a versenyben. Ha igen, akkor a harmonizáció nem lesz tartós, sőt lehet, hogy időlegesen sem jelentkezik: időről-időre új megoldások jelennek meg egyik vagy másik jogrendszerben.

Amennyiben azonban a különböző jogrendszerek eltérő erőforrásokat akarnak megszerezni, *specializálódnak*, akkor a jogverseny éppen a nem teljes harmonizációhoz, hanem a némileg széttartó jogfejlődéshez vezet: az egyes jogrendszerek alakítói a szerintük, nekik fontos erőforrások számára megfelelő jogintézmények megteremtésére koncentrálnak.

Láttuk, hogy a jogverseny végeredménye nem csak *deregulációs licit* (vagy *kiutasító verseny*) lehet, hanem léteznek éppen kemény szabályozást kereső jogalanyok is – kialakulhat *szabályozás-kereslet* is. Kialakulhat ez, mert a kemény szabályokért cserébe jó helyi közjavakat kaphatnak; de kialakulhat azért is, mert éppen az teszi őket a partnereik szemében megbízhatóvá, hogy kemény jogi feltételeknek vetik alá magukat.

A verseny speciális formája a vertikális verseny, amikor különböző szintű jogok versenyeznek egymással: a nemzeti jog akár nemzetek feletti, akár nemzetek alatt (helyi, közösségi, szokás-) jogokra, illetve azok által teremtett jogintézményekre is lecserélhető. Ráadásul amennyiben adott jogalany életét több jogi szint is szabályozza, akkor megindulhat a kiszorítás is: egyik szint szabályozása miatt a másik szint akkor is kénytelen a saját szabályait módosítani, ha azt semmi nem írja elő, illetve, ha a két szabály tartalmilag nem is ütközik.

A verseny nem csak akkor állhat fenn, ha a mobilitás jelentős: a tiltakozásra épülő modellek szerint a jogrendszerek akkor is reagálnak egymásra, ha akár külső körülmények, akár a jogi korlátok (a jog-, illetve fórumválasztás tiltása, vagy a ki- és belépés magas költségei) miatt erőforrásvándorlás, vagy éppen más jog választása nem fenyeget. Különösen így van ez, a közösségi döntések elmélete szerint abban az esetben, ha a helyi érdekcsoportok képesek erős tiltakozásra, és érdemben figyelik (figyelni is tudják) más jogrendszerek teljesítményét.